

İstanbul Üniversitesi Yayın No: 4538
I S S N 1303-5746

**İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

REVIEW OF THE FACULTY OF THEOLOGY OF ISTANBUL UNIVERSITY

Hakemli Dergi

**SAYI: 10
YIL: 2004**

İSTANBUL - 2004

ÇAĞDAŞ YAZAR MUHAMMED GAZÂLÎ'NİN HADİS VE SÜNNETE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Yrd. Doç. Dr. Mustafa KARATAŞ*

ÖZET

Hükümlerin asıl kaynağı Kur'ân ve sünnettir. Kitapta ihtilaf yoktur fakat sünnetin tevatür yoluyla gelen ve şöhret derecesine ulaşmış olanı geçerlidir. Sünnet, Kur'ân'ı neshedemez. Sünnetsiz fıkıh, fıkihsız sünnet olamaz. Bir hadisle amel etmeyi terk etmek, hadisi inkar etmek anlamına gelmez; amel etmediğimiz bir hadisi de pekâlâ kabul edebiliriz. Kur'ân a yönelmeli ve ona öncelik vermeliyiz. Kur'ân-ı Kerîm'i az, hadisleri çok okumayı dengesiz beslenmeye benzetebiliriz. Akıl ve nakil ile sabit olan dinin gerçeklerine, senedi zayıf olan ya da metni illetli olan hadisler istikamet veremez. İslâm'ı insanlığa katıksız olarak semavî bir mesaj halinde sunmalıyız.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Sünnet, Hadis, Fıkıh, Anlayış, Sahîh Hadis

SUMMARY

CONTEMPORARY WRITER MUHAMMAD GAZALI AND HIS OPINIONS ON THE HADITH AND SUNNA

The Qur'an and Sunna are the main references of religious regulations. There is no dispute on the Qur'an. However, Sunna is acceptable on condition that it must be based upon the widespread relating (tevatür) and has the degree of famous hadith (meshur). The rules of the Qur'an aren't been invalid by the Sunna. Also Fiqh cannot considered without Sunna and Sunna without Fiqh. It doesn't mean to deny a hadith, when we abandon the living according to it as it is possible to accept a hadith without using it in our daily life. We must, first of all, observe the Qur'an in our life and accept it as a primary source. If we read the Qur'an rarely and the hadith extremely, it looks like malnutrition. The hadiths which have uncertain isnads and of which texts have some problems don't guide toward the truths of religion based on wisdom and revelation. We must present Islam to mankind as purely divine and celestial message.

Key Words: Quran, Sunna, Hadith, Fiqh, Understanding, Authentic Hadith

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Muhammed Gazâlî, son dönemde yetişmiş önemli bir ilim ve fikir adamıdır. Hayatı boyunca düşüncelerini ifade etmekle kalmamış, bu uğurda çeşitli girişimlerde bulunarak, etkileyici bir portre çizmiştir. Bu nedenle çağdaş bir yazar olduğu kadar davetçi kimliği ile de dikkat çekmektedir. Gazâlî'ye göre İslâm'ın temel kaynaklarına yaklaşım ve İslâmî ilimler sahasında yazılmış eserlere giren bir takım yanlış rivâyet ve görüşler, müslümanların bugün içinde bulunduğu durumla yakından alakalıdır. Bu bağlamda ona göre hadisler ve sünnet yeniden gözden geçirilmeli ve uzaklaştırılmış olduğu orijinal şekline tekrar döndürülmelidir.

Gazâlî, ihyacı kimliğinin tezahürü olarak nitelenebilecek düşüncelerini her fırsatta seslendirmiş ve hayatını bu yola vakfetmiştir. Özellikle *es-sünnetü'n-Nebeviyye Beyne Ehl-i Fıkh ve'l-hadis* adlı eseri, hadis ve sünnet alanında son zamanlarda tartışılan konuların yeniden alevlenmesinde ve akis bulmasında büyük rol oynamıştır. Bu yüzden Gazâlî'nin söz konusu eserinin yanısıra, hadis sahasındaki görüşlerinin de bilinmesi ve objektif olarak ortaya konulması önemlidir.

A. HAYATI VE ESERLERİ

1. Hayatı

22 Eylül 1917 yılında Mısır'ın Buhayra şehrine bağlı bir köyde doğan Gazâlî, çocuk yaşta Kur'ân'ı ezberledi ve kendisini dinî ilimlere verdi. İlk tahsilini İskenderiye Dini İlimler Enstitüsü'nde tamamladıktan sonra, 1937'de Ezher Üniversitesi Usûlüddîn Fakültesine kaydoldu ve 1941 yılında buradan mezun oldu. 1943 yılında Kahire'de Atabe Camii imam ve hatipliğini üstlendi. Muhammed Gazâlî, Hasan el-Bennâ ile birlikte çeşitli faaliyetlerde bulunarak İhvân-ı Müslimîn Teşkilatı'nın kurucuları arasında yer aldı. Gerek Ezher Camii'nde gerekse Mısır'ın büyük camilerinde yıllarca verdiği vaaz ve hutbelerinde Hasan el-Bennâ'dan sonra başta Hasan el-Hudeybî olmak üzere ihvanın önde gelen kadrosuyla fikir ayrılığına düşünce 1953 yılında teşkilattan ayrıldı ve ömrünün sonuna kadar bir daha hiçbir cemaatle organik bir ilişkiye geçmedi.

Mısır Vakıflar Bakanlığı'na bağlı olarak Ezher Camii vâizi ve bütün camilerden sorumlu müsteşar denebilecek düzeyde görevlerde bulundu. 1977 yılında Mekke Ummu'l-Kurâ Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak çalıştı. Daha sonra Katar Üniversitesi öğretim üyeliği ve Ceza-yir Emir Abdülkadir Üniversitesi ilim heyeti başkanlığı görevlerini yürüttü. 1989 yılında bu görevinden ayrıldı. Son yıllarda Amerika'da faaliyet gösteren Uluslararası İslâm Düşüncesi Enstitüsü'nün Kahire Bilim Kurulu Başkanlığı'nı yaptı.

Düşüncesinin ana eksenine Kur'ân ve sünneti oturtarak İslâm'ı tebliğ etmeyi kendisine görev edinen Gazâlî, başta İslâm dünyası olmak üzere dünyanın birçok ülkesini gezdi, Afgan işgâlinde Bosna-Hersek olaylarına ve Arap-İsrail savaşlarına kadar hemen her konuda yazılar yazdı, konferanslar verdi ve ilmî faaliyetlerde bulundu. Müslümanların bireysel ve toplumsal sorunlarını gerek hutbelerinde gerekse eserleri ve konferansları aracılığıyla gündeme taşıdı.¹

Son dönemlerinde haftalık neşredilen *Seyyidetî* dergisinde de davetçi kimliğiyle yazılar yazdı. İslâm davetinin hemen her alanında eser veren Gazâlî'nin bugüne kadar altmışa yakın eseri yayımlandı. Bunlardan bir kısmı ise, değişik dillere tercüme edildi.

Muhammed Gazâlî 9 Mart 1996 yılında Riyad'da katıldığı bir konferans esnasında rahatsızlanarak vefat etti ve Medine'de Bakî mezarlığına defnedildi.

2. Eserleri

Çok sayıda yayımlanmış eseri bulunan Muhammed Gazâlî'nin "Fıkhu's-Sîre" adlı eseri Türkçe'ye çevrilmiş olup Rîsâle Yayınları tarafından neşredilmiştir. Yine "Huluku'l-Müslim" adlı eseri de *Müslümanın Ahlakı* adıyla Rıbat yayınlarından, "es-Sünnetü'n-Nebeviyye Beyne Ehli'l-Fıkh ve Ehli'l-Hadîs" adlı eseri ise, İslâmî Araştırmalar tarafından *Fakihlere ve Muhaddislere Göre Nebevî Sünnet* adıyla neşredilmiştir. Ayrıca "el-Cânibi'l-Âtıfî mine'l-İslâm" adlı eser, *İslâm'ın Manevî Boyutu* adıyla; "Keyfe Nefhemü'l-İslâm" isimli eseri, *İslâm'ı Nasıl Anlamalı-*

¹ bk. Muhammed el-Gâzâlî, *el-Hakku'l-Merr*, el-Cüz'ü'l-Hâmis, Beyrut, Darü'l-Cil, 1994; *Hutabu's-Şeyh Muhammed el-Gazâlî Ft Şuûni'd-Dîn ve'l-Hayat*, I-V, Dâru'l-İ'tisâm, ty.

yız adıyla ve “*Türâsüna'l-Fikrî fi Mîzâni's-Şer'i ve'l-Akl*” isimli eseri de, *Düşünce Mirâsımız* adı altında ve “*et-Tefsîru'l-Mevdûât li'l-Kur'âni'l-Kerîm*” isimli eseri *Kur'ân-ı Kerîm'in Konulu Tefsiri* adıyla Şûrâ Yayınları tarafından Türkçe'ye kazandırılmış bulunmaktadır. “*et-Tefsîru'l-Mevdûât li'l-Kur'âni'l-Kerîm*” Gazâlî'nin en son çalışmasıdır. Ayrıca Muhammed Gazâlî ile Ömer Ubeyd Hasene arasındaki tartışmalı ilmi toplantı “*Keyfe nete'âmel meâ'l-Kur'ân*” adında derlenmiş ve Emrullah İşler tarafından yapılan Türkçe çevirisi *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem* adıyla Şule Yayınları tarafından neşredilmiştir. Gazâlî'nin eserlerinden bazı- larının isimleri aşağıda zikredilmektedir. Tespit edebildiklerimizin baskı yeri, tarihi ve sayfa adedi de belirtilmiştir.

- 1) *Fıkhü's-Sîre*, Dımaşk, Darü'l-Kalem, 1989, 478 sayfa.
- 2) *Maallah Dirâsât fi'd-Da'veti'd-Duât*
- 3) *Huluku'l-Müslim*, Darü'l-Kütübi'l-İslamiyye, 1989, 230 sayfa.
- 4) *Akâdetü'l-Müslim* nşr. Abdullah b. İbrahim Ensari, Doha, İdaretu İhyai't-Türasi'l-İslam, 1983, 275 sayfa.
- 5) *Keyfe Nefhemü'l-İslâm*
- 6) *Teemmülât fi'd-Dîn ve'l-Hayât*
- 7) *Nazarât fi'l-Kur'ân*
- 8) *İslam ve'l-İstibdâdü's-Siyâsî*
- 9) *Leyse Mine'l-İslâm*
- 10) *Ceddid Hayatek*
- 11) *el-İsti'mâru Ahkâd ve Atmâ*
- 12) *et-Taassub ve't-tesâmuh beyne'l-Mesîhiyyeti ve'l-İslâm*, Darü'l-Kütübi'l-Arabiyye, [t.y.] 239 sayfa.
- 13) *Ma'reketü'l-Mushâf fi'l-Âlemi'l-İslâmî*
- 14) *el-İslâm ve't-Tâkâtü'l-Muattale*
- 15) *Hukûku'l-İnsân Beyne Teâlîmi'l-İslâm ve'l-Âlemi'l-Ümemi'l-Müttehide*

- 16) *Hâza Dînunâ*, Doha, İdaretu İhyai't-Türasi'l-Kadim, 1983, 282 sayfa.
- 17) *es-Sünnetü'n-Nebeviyye Beyne Ehli'l-Fıkh ve Ehli'l-Hadıs*, Kahire, Darü's-Şuruk, 1984, 160 sayfa.
- 18) *Türâsüna'l-Fikrî fi Mîzâni's-Şer' ve'l-Akl*, Beyrut, Darü's-Şuruk, 1991, 202 sayfa.
- 19) *Difâ' ani'l-Akîde ve's-Şerîa Zıdde Metâni'l-Müsteşrikîn*, Matbaatu Hassan, 1988, 261 sayfa.
- 20) *ed-Da'vetü'l-İslamiyye*, Zâtü's-Selâsil, 1980, 235 sayfa.
- 21) *Hutabü's-Şeyh Muhammed el-Gazâlî fi şuuuni'd-din ve'l-hayat*, I-V, Kahire, Darü'l-İ'tisam, [t.y.].
- 22) *Hakikatü'l-kavmiyyeti'l-arabiyye*, Kahire, Darü'l-Kütübi'l-hadise, 1977, 272 sayfa.
- 23) *el-Hakkü'l-mer*, Beyrut, Darü'l-Cil, 1994, 144 sayfa.
- 24) *el-İslam fi vechi'z-zahfi'l-ahmer*, Kuveyt, Mektebetü'l-Emel, 1966, 209 sayfa.
- 25) *el-İslam ve'l-menahicü'l-iştirakiyye*, Kahire, Darü'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1951, 183 sayfa .
- 26) *Kadaya'l-mer'e beyne't-tekalidi'r-rakide ve'l-vafide*, Kahire, Matbuat-ı Atai, 1992, 218 sayfa .
- 27) *Nahve tefsiri mevzui li-suveri'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, Darü's-Şuruk, 1996, 552 sayfa.
- 28) *Keyfe neteâmel maa'l-Kur'ân*, yay. haz. Ömer Ubeyd Hasene. - Mansure: Dartü'l-Vefa, 1992, 240 sayfa.
- 29) *Müşkilat fi tariki'l-hayati'l-islamiyye*, Beyrut, Darü's-Şuruk, 1983, 134 sayfa.
- 30) *Rekaizü'l-iman beyne'l-akl ve'l-kalb*, Kuveyt, Mektebetü'l-Emel, 1967, 364 sayfa.
- 31) *Muslim's character*, Kuveyt, International Islamic Federation of Student Organizations, 1992, 240 sayfa.

- 32) *et-Tarik min huna*, Kuveyt, Vezaretü'l-Evkaf Ve's-Şuun, 1994, 152 sayfa.
- 33) *A Thematic commentary on the Qur'an : (Surahs : 1-9)*, Translated by Ashur A. Shamis. - Herndon: International Institute of Islamic Thought, 1997, 1. c. (204 sayfa).
- 34) *A Thematic commentary on the Qur'an*, Translated by Ashur A. Shamis; Revised and edited by Zaynab Alawiye. -Herndon: International Institute of Islamic Thought, 1999, 2. c. (204 sayfa).

B. HADİS VE SÜNNETE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Gazâlî hadis ve sünnete bakışını, “Benim amacım sünneti kendisine katılmış fazlalıklardan temizlemektir. Yine benim amacım, Cumartesi günü ilim tahsiline başlayan, Pazar günü ilim öğretmeye koyulan, Pazartesi günü üstad kesilen, Salı günü ise büyük imamlara meydan okuyarak ‘onlar insandı biz de insanız’ diyen iddiacılardan İslâm kültürünü korumaktır!” sözleriyle özetlemektedir.² Bu ifadeleriyle Gazâlî, bir yandan sünneti, sonradan sokuşturulmuş yanlışlardan arındırarak orijinal haline döndürmeyi gündeme getirirken, diğer yandan önceki âlimlerin ve klasik kaynakların da yok sayılamayacağını ve göz ardı edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Gazâlî, “Kaynağının duruluğunu bulandıran yabancı ve zararlı maddelerin kültürel mirasımızdan ayıklanması, büyük bir ilmî çabayı gerektirmektedir. İslam’ın ele aldığı mesele ve hükümlerde ifade ettiği hak ve yakîn o zaman daha iyi anlaşılabilir olacaktır”³ şeklindeki tespitiyle de ilmî çalışmalara ağırlık verilmesini önermektedir.

Gazâlî, hadis ve sünnetin bugünkü veçhesini eleştirdiği kadar, bu alanda neler yapılması gerektiğini, hadis ve sünnetin hangi metotlarla ve nasıl süzgeçten geçirileceğini de ortaya koymaktadır. Hadis ve sünneti yeniden formüle etmek ise kaynaklara dönmeyi gerektirmekte ve kaynaklara dönmek de, bunların nasıl yorumlanacağı ve anlaşılacağı üzerinde

² Muhammed Gazâlî, *Nebevî Sünnet, (es-Sünnetü’ün-Nebeviyye Beyne Ehl-i’l-Fıkh ve Ehli’l-Hadis)* Çev. Ali Özek, İstanbul 1992. s. 11-12.

³ Muhammed Gazâlî, *İslam’ın Manevi Boyutu (el-Cânibu’l-Atf mine’l-İslâm)* Çev. Oktay Yılmaz, İstanbul 1999. s. 12-13.

fikir birliğini zorunlu kılmaktadır. Çoğu âlimin fikir birliği gösterdiği “hadisi yeniden gözden geçirme” hususu, bu işlemin merkezidir.⁴

Diğer yandan Gazâlî müslümanların çıkmazlarının metot değil, anlama problemi olduğunu ileri sürmektedir; zira müslümanların bilgi kaynakları tarih boyunca gerektiği şekilde korunmuş ve pek çok metot da uygulamalı olarak denenmiş, bu tecrübe ve birikim günümüze tevarüs etmiştir. Bundan dolayı günümüzde yapılacak çalışmalar, anlama yöntemi üzerinde yoğunlaşmalıdır.⁵ Eserleri incelendiğinde Gazâlî'nin hadis ve sünnete yönelik tenkit, teklif ve yaklaşımlarının bu eksen üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Mısır'da hadisi yeniden değerlendirmeye yönelik benzer yaklaşımlar, sağlam isnadı olan çoğu hadisin içerik olarak tenkit edilmeye ihtiyaç duyduğunu ileri süren Reşid Rıza'ya (ö. 1354/1935) kadar götürülebilir. Reşid Rıza, hadisleri teolojik olarak itiraz edilebilir olduğunda veya akılla ya da dinin genel ilkeleriyle çatışır gözüktüğünde reddetmiştir. Muhammed Gazâlî'nin sünnete ilişkin yazıları, bu bakış açısının elden geçirilmiş şeklidir. Aslında bu metot, klasik hadis tenkit sistemi içinde vardır. Ona göre bu sistem doğru olarak anlaşıldığında, bir hadisin sadece rivâyet zincirini gözden geçirmeyi değil, bozuklukları tespit için hadis metninin de gözden geçirilmesi gerektiği görülecektir.⁶ Gazâlî'nin konuyla ilgili görüşlerini genel olarak hadis ve sünnet başlıkları altında toplamak mümkündür.

1. Hadis

Gazâlî her defasında âyetlerin üzerinde yeniden düşünülmesini, araştırma yapılmasını ve hadislerin Kur'ân'la bağlantısının yeniden gözden geçirilmesini önermektedir. O, müslümanların asıl meselelerini bırakıp teferruatla uğraştıklarını, “Şüphe aptesti bozar mı bozmaz mı? Ahirette Allah'ı görmek mümkün mü değil mi? İmamın kıraati cemaat için yeterli olur mu olmaz mı?” gibi faydasız tartışmalarla emperyalizmin

⁴ Daniel Brown, *İslam Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek (Rethinking tradition in modern Islamic thought)* çev. Sabri Kızılkaya – Salih Özer, Ankara 2002. s. 157.

⁵ Muhammed Gazâlî, *Kur'an'ı Anlamada Yöntem, (Keyfe nete'âmel me'a'l-Kur'ân)* Çev. Emrullah İşler, İstanbul 2002. s. 34, 35.

⁶ Daniel Brown, *İslam Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek*, s. 163.

tuzağına düştüklerini ifade etmektedir.⁷ Gazâlî'nin hadislerle ilgili görüşlerini ait olduğu başlıklar altında özet olarak vermeye çalışacağız.

a. Hadis Kitaplarının Durumu

Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) sahîhlerini de yer yer eleştiren Gazâlî, *Sahîhayn* dışında *Sünen-i Erbea* adı verilen Ebû Dâvûd (ö. 275/888), Tirmizî (ö. 279/892), Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Mâce'nin (ö. 273/886) *sünenleri* hakkında farklı yaklaşımlarda bulunmakta ve özellikle de Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'indeki tartışmalı hadisleri ele almaktadır.

aa. Kütüb-i Sitte

Hz. Peygamberin çoğu hadislerini içine alan altı hadis kaynağı,⁸ hicrî üçüncü yüzyıl başlarında kaleme alınmış eserlerdir. Kitapları yazarlar bu alanda otorite olan kimselerdi. Hz. Peygamberin sözleri geçen iki yüz yıllık dönemde dilden dile halk arasında dolaşıyordu. Bunların bazıları yazılı metin haline getirildiği halde diğer bazıları da, hadis hafızları tarafından muhafaza ediliyordu. Çoğu zaman ise halk, sahîh hadis ile sahîh olmayı birbirine karıştırıyordu. Görülen o ki, bu güzide hadis imamları hicrî ikinci yüzyılın sonlarına doğru ellerine ulaşan hadisleri aldılar. Yine görülüyor ki, İmam Buhârî, hadis araştırmasında ve seçiminde diğerlerine göre çok daha titizlikle ve itina ile hareket ederek hadis toplamıştır. Buhârî'nin gözden kaçırdığı bazı sahîh ya da başka hadisleri Buhârî'den başkası tespit etmiş olabilir. Nitekim Buhârî de, ikinci yüzyılda İmam Malik (ö. 179/795) ve Ebû Hanife'nin (ö. 150/767) göztünden kaçan hadisleri elde etmiş ve toplamış olabilir. Zira hicrî ikinci yüzyıl içinde Buhârî'den önce İmam Mâlik ve Ebû Hanife yaşamışlardı.⁹

Altı hadis kaynaklarını hazırlayan zatlar, kendilerini büyük bir mirasın önünde buldular. İmam Buhârî hadisin zaptına ilişkin esaslara en sadık kalandır. Buhârî, hadisin kabul edilir, alınabilir olması noktasında

⁷ Gazâlî, *Nebevî Sünnnet*, s. 19.

⁸ Bu altı kitap *Kütüb-i Sitte* adıyla meşhurdur ve şu eserleri içermektedir: Buhârî ve Müslim'in *Sahihleri*; Nesâî, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünenleri*.

⁹ Gazâlî, *Düşünce Mirasımız Eleştirel Bir Yaklaşım (Türâsüna'l-Fikrî Fî Mîzani's-Şer'î ve'l-Akl)*, Çev. Harun Ünal, İstanbul ty., s. 231-233; karşılaştırma için Gazâlî, *Türâsüna'l-Fikrî Fî Mîzani's-Şer'î ve'l-Akl*, Kahire 1991, s. 144.

ravilerin birbiriyle buluşmuş olmalarını (likâ) şart görür ve ona göre hadisini alır. Bunun yanında doğal olarak ravilerin birbirinin çağdaşı olmasını da şart koşar. İşte *Sahîh-i Buhârî* böyle bir süzgeçten geçerek oluşmuştur. İmam Müslim ise hadis alımında biraz daha müsamahakar davranmıştır. O ravilerin çağdaş olmalarıyla yetinmiş, birbiriyle buluşma şartını aramamıştır. *Kütüb-i Sitte*'nin geriye kalan dört eseri *Sünenler* ise, sahîh hadisleri içerdiği gibi, "hasen", "zayıf" ve "mevzû" hadisleri de içermektedir. Buna rağmen bu dört kaynak, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden daha dikkatli hazırlanmıştır.¹⁰

Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*lerinde yer alan bir hadis tevatür derecesine ulaşırsa bununla o şey kesin sabit olmuş olur. Yani "katıyyüssübût" olması nedeniyle bunda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Fakat *Sahîh-i Buhârî*'de ve *Sahîh-i Müslim*'de yer aldığı halde, âhad yolla rivâyet edilen hadislere gelince; Bu konuda İbnü's-Salah (ö. 643/1245), "Buhârî ve Müslim'in ya da bunlardan birisinin tahriç ettiği hadis sahîhliği kesindir" demektedir. Ne var ki, çoğu âlimler bu görüşe katılmamaktadır. Hatta Irâkî (ö. 806/1403), "Muhakkik âlimler İbnü's-Salâh'a muhalefet ettiler" demektedir. İbnü's-Salâh'ın böyle bir görüşü ileri sürmesi, ümmetin bu iki kaynağa fevkalade olumlu gözle bakmalarından, Buhârî ve Müslim'in eserlerinin sahîhliği konusunda oluşan icmâdan kaynaklanıyor. Çünkü yaygın kanaate göre bu iki kaynaktan yer alan her hadis, hem sened, hem de metin açısından sahîhtir. Ancak âlimlerin çoğunluğu, "ümmetin bu iki kitabın sıhhati konusunda ittifak ettiği" görüşüne katılmamakta, ittifak sözünden, bu iki kaynaktaki hadislerle amel edilmesinin câiz görüleceğinin anlaşılması gerektiğini belirtmektedirler.¹¹

Üzerinde tartışılacak çok hadis var. Benim kaidem şudur: Ben bir hadisin kesin ilmî ya da tarihî hakikat ile çeliştiğini gördüğüm zaman reddederim. Buhârî ve Müslim'de yer alsa da... Buhârî ve Müslim masum mudur? Ben yeni bir mantık geliştirmiyorum. Bu mantığın temellerini atan, büyük âlimlerimizdir. Sahîh hadisi bize şartlarıyla tarif edenler onlardır. Buna göre; râvi âdil zabt sahibi olacak, senedi muttasıl olacak,

¹⁰ Gazâlî, *Düşünce Mirasımız*, s. 232. Gazâlî'nin *Kütüb-i Sitte*'de yer alan hadislerle ilgili eleştirilerine daha sonraki konularda da yer verileceği için tamamı burada zikredilmemiştir.

¹¹ A.g.e., s. 286.

metni de şazz ve illetten beri olacak. Şazz olması, sika bir râvinin kendisinden daha sika bir raviye muhalefet etmemesidir. Buhârî, bir âyeti “ve’z-zekerî ve’l-Ünsâ” diye rivayet ederse, ben ona hayır derim. Çünkü Kur’ân, âyetin “Vemâ halaka’z-Zekera ve’l-Ünsâ” olduğunu söylüyor.¹² Buhârî, sözkonusu âyetin Abdullah b. Mes’ud kıraatine göre olduğunu rivayet etmiştir.¹³ Âlimler bu rivayetin şazz olduğunu söylemiş ve hiç iltifat etmemişlerdir. Diğer hususlarda da böyledir. Kesin bilgiye muhalif olan hadisler tabii olarak itibardan düşecektir.¹⁴

Diğer yandan Buhârî ve Müslim’in *Sahih*lerinde yer alan “*Hiç kimse ameliyle Cennete giremez, dediler ki: Sen de mi, Yâ Resûlallah!? Buyurdu ki; evet ben de. Ancak Allah beni lütuf ve rahmetiyle kuşatmıştır...*”¹⁵ şeklindeki hadis, gaflet ehlinin uydurması olup Hz. Peygamber’e karşı yapılmış bir saygısızlıktır. Kaldı ki bu hadis, Kur’ân-ı Kerîm’in pek çok âyetine de ters düşmektedir. Nitekim Araf 43., Nahl 32., Zuhruf 72-73., ve Ahkâf Süresi 13-14. ayetlerinde ve diğer bir çok âyette, Cennete insanların ancak amelleri sayesinde girebilecekleri belirtilmektedir.¹⁶

ab. Ahmed b. Hanbel’in Müsned’i

Ahmed b. Hanbel, İslam’ın zirvedeki değerli âlimlerinden ve müçtehitlerinden biridir. *Müsned*’i yaklaşık otuz bin hadis içermektedir diyen,¹⁷ Muhammed Gazâlî, bunlar arasında içinde asılsız olanların varlığından kuşkusu bulunmadığını şöyle ifade etmektedir: “Gerçek şu ki, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde kabul olunamayacak metinler yer almaktadır. Âlimlere düşen görev de bu konuda uyarıda bulunmaktır.”¹⁸ Nitekim Müslim’in *Sahih*inde ve *Sünen*lerde yer alan ve yine Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’ine aldığı Ebû Hureyre’den rivâyet olunan bir hadise göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır: “*Annem için mağfiret dile-*

¹² el-İeyl, 92;3.

¹³ Buhârî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 92.

¹⁴ Gazâlî, *Nebevî Sünnet*, 289.

¹⁵ Buhârî, *Merdâ* 19; Müslim, *Sıfatü’l-Münafikîn*, 75.

¹⁶ Gazâlî, *Hutabu’ş-Şeyh*, IV, 230.

¹⁷ *Müsned*’in Dâru’l-Fîkr tarafından yapılan on ciltlik baskısında 27.718 hadis bulunmaktadır (nşr. Abdullah Muhammed ed-Derviş, I-X, Beyrut 1991).

¹⁸ Gazâlî, *Düşünce Mirasımız*, s. 231-232.

mek üzere Rabbimden izin istedim. Ancak bana izin vermedi. Sonra annemin kabrini ziyaret etmek istediğimde bunun için bana izin verdi.”¹⁹

Bu hadis, Kur’ânı-ı Kerim âyetlerine aykırı düştüğü için “şâz” bir hadistir. Çünkü yüce Allah, **“Biz elçi göndermedikçe azap edecek değiliz”**²⁰, **“Bu böyledir, çünkü Rabbin, halkı habersiz iken ülkeleri zulüm ile helak edici değildir”**²¹, **“Ve senden önce onlara bir uyarıcı göndermemiştik”**²², **“Hayır, o senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi, doğru yola gelirler umuduyla uyarman için Rabbin tarafından sana indirilen bir gerçektir”**²³ buyurmaktadır.

Görülüyor ki, Hz. Peygamber’in annesi hiçbir peygamberin gönderilmediği fetret döneminde yaşamıştır. Kendisine bir uyarıcı peygamber gelmemiş ve böyle bir şeyi biliyor da değildir. Bu âyetler de açıkça gösteriyor ki, annesinin azap görmesi sözkonusu değildir. Hz. Peygamber’in annesi için mağfiret isteğinde bulunmasının reddedildiğini ifade eden hadis “şâz”dır ve diğer hükümlere aykırıdır. Bununla amel olunmaz. Çünkü âhad haberler, Kur’ân üzerine takdim olunamaz.

Bu hadisin bir başka şekli *Müsned*’de zayıf bir isnadla Ebû Rezin’den rivayetle gelmektedir. Ebû Rezin diyor ki, Resûlullah’a, *“Ey Allah’ın Resûlü! Annem nerede?”* diye sordum. Hz. Peygamber, *“Annen ateştedir”* buyurdu. Ben de *“O halde ailenden daha önce ölmüş olanlar nerede?”* diye sordum. Hz. Peygamber, *“Senin annenle benim annemin beraber olmasından hoşlanmaz mısın? buyurdu.”*²⁴ Bu hadis, zayıf olmasının yanısıra yukarıdaki gibi “şâz” bir hadistir. Herhangi bir kimsenin, Kur’ân’ın önemine gölge düşüren hadislerin doğru olup olmadığı üzerinde düşünmeksizin doğruluğunu kanıtlamaya kalkışması beyinsizliktir. Bu türden rivâyetler basit, önemsiz ve zayıf rivâyetlerdir. Onların aksine ben bu tür rivâyetleri reddedilmiş değişik rivâyetler sayarım.

¹⁹ Müslim, *Cenâiz* 108; Ebû Dâvûd, *Cenâiz* 77; Nesâî, *Cenâiz*, 101; İbn Mâce, *Cenâiz* 48; Ahmed b. Hanbel, II, 441.

²⁰ el-İsrâ, 17;15.

²¹ el-En’âm, 6, 31.

²² Sebe, 34;44.

²³ es-Secde, 32;3.

²⁴ Ahmed b. Hanbel, IV, 11.

Örneğin, “muâvizeteyn” (Nas ve Felak) surelerinin Kur’ân’da olmadığına dair rivâyeti İbn Mes’ud’a (ö. 32/652) nispet etmek gülünç değil midir? Yani İbn Mes’ud gibi bir zat kalkacak, “Nas ve Felak sureleri Kur’ân’dan değildir”, diyecek. Bu hiç olacak şey midir? Doğrusu “zayıf” ve “mevzû” rivâyetlerde işi bu dereceye kadar vardırmaq dehşet vericidir.²⁵ Ne yazık ki, İbn Kesir (ö. 774/), Ahmed b. Hanbel’in bu rivâyetini tefsirine almıştır. Oysa İbn Kesir tefsiri, esere (rivâyet ya da hadise) dayalı tefsirlere kaynaklık eden bir tefsirdir. Bu tefsirde, Zirr’den gelen rivâyete göre, Zirr diyor ki: Ubey b. Ka’b bana, “*Ahzab suresini nasıl (nereden) okuyorsun veya okuduğun bu surenin âyet sayısı ne kadar?*” diye sordu. Ben de, “*73 âyet*” dedim. O da “*Asla, ben Ahzab suresini gördüm. Gördüğüm kadartıyla da, bu sure, Bakara suresine denk bir suredir...*” dedi.²⁶

Bu, sakat bir sözdür. Yani yüce Allah, kırk sayfayı dolduran bir vahiy indirecek, sonra da bu vahiyden 34 sayfasını eksiltecek ya da kısacak, geriye sadece altı sayfalık bir vahiy bırakacak öyle mi? Bu bir saçmalaktır. Keşke rivâyet edilmeseydi. Kaldı ki Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde hem önemsiz rivâyetler, hem de atılması gereken uydurmalar vardır. Benim uyarım şu noktada olacaktır; Kur’ân’a ilişkin gelen bilgilerin bu türden hikayelere ve saçmalıklara tahammülü yoktur.²⁷

Ben zaman zaman şöyle düşünmüşümdür: *Müsned* türü eserlerin sahipleri, her bulduklarını not etmek suretiyle eserlerini önce müsvedde

²⁵ Gazâlî, *Düşünce Mirasımız*, s. 237. Pek çok hadis ve tefsir kitabımızda Abdullah b. Mesûd’un , *Muavvizeteyni* Kur’ân’dan addetmediğine dair rivayetler vardır. Bu rivayetlerin tümü genellikle Zirr b. Hubeys (v. 81/700 veya 82/701)ve Ubeyy b. Ka’b (v.30/650) kaynaklıdır. Zirr, tabiinin ileri gelenlerindedir; Ubeyy’in öğrencisidir ve sika olduğu belirtilmektedir. Bkz. Cemâluddîn Ebû’l-Haccâc Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl fî Esmâ’r-Ricâl*, (thk. Beşir Avvâd Ma’rûf), Beyrût 1415/1994, IX/337; Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru A’lâmî’n-Nubelâ*, (İşrâf: Şuayb el-Arnâût, thk. M. Es-Sâğircî), Mütessesu’r-Risâle, 7. baskı, Beyrût 1410/1990, IV/167-169; el-Câmi’ fi’l-Cerh ve’t-Ta’dîl, (Cem ve tertib: Heyet), Âlemu’l-Kutub, Beyrût 1412/1992, I/256; thk. Ricâlu Tefsîri’t-Tâberî Cerhan ve Ta’dîlen, (thk. A. Şâkir-M.Şâkir, Cem’: M.Subay b. Hasan Hallâk), Beyrût 1420/1999, s. 197.

²⁶ Hâfız İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Ku’ân-i’l-Âzîm*, I-VIII, Kahraman Yayınları, İstanbul 1985, VI, 376.

²⁷ Gazâlî, *Düşünce Mirasımız*, s. 237.

halinde kayda geçirdiler. Fakat saçma rivâyetleri ayıklama imkanı bulamadan öldüler. Haliyle bu türden rivâyetler de bu müsnedlerde yer almış oldu. Bunun örneklerinden birini yine Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde görüyoruz. Hz. Aişe'den (ö. 58/678) yapılan bir rivâyete göre, o şöyle demektedir: *"Recm ve on kez emzirme ile ilgili âyetler inmişti. Hepsi de bir yaprakta benim evimde divanımın altında bulunuyordu. Hz. Peygamber rahatsızlanınca onunla meşgulüydük. Bu sırada bize ait bir koyun içeri girdi ve o yazılı yaprağı yedi."*²⁸

Ğumârî diyor ki, "Bu haber "şâz" ve "münker"dir. Hem de oldukça iğrenç bir rivâyettir. Şiddetle reddi gerekir. Çünkü tilavetin (okunan Kur'ân'ın) "nesh"i muhaldir. Kaldı ki, bu rivâyetin kabul edilirse bir tarafının bulunmamasının bir yönü de şudur: Eve bir koyun girecek, bu koyun evde içinde yazılı bir yaprağı yiyecek, fakat bunu kimse bilmeyecek. Doğrusu bunu hiçbir akıl almaz. Bu da kesinlikle reddedilen batıl bir şeydir. Diğer yandan "nesh" in caiz olduğu görüşünü kabul edenlere göre, bir koyunun eve girip evde bulunan ve "nesh" edilmiş olan bir Kur'ân'ı (Kur'ân'dan bir kısmı) yediğini caiz saysaydık, bu durumda bu koyunun aynı zamanda "nesh" edilmemiş bir Kur'ân âyetini yemiş olması da caiz görülür, kabul edilebilirdi. Durum böyle olunca da Kur'ân-ı Kerîm'e olan güven ortadan kalkardı. Zira başka bir yaratık da Kur'ân'dan bir şeyler yemiş olabilirdi. Oysa Yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Kur'ân'ı kesinlikle biz indirdik, elbette onu yine biz koruyacağız."**²⁹

Diğer taraftan Aziz ve Celil olan Allah, kitabında kesin olarak tüm âlemin altı günde yaratıldığını bildirmektedir. Böyle kesin bilgi olmasına rağmen nasıl olur da bir kimse dalgınca davranır ve "yaratılan varlıklar yedi günde yaratılmışlardır" diye hadis rivâyet edebilir. Sonra da kalkıp herkesin bildiği Kur'ân gerçeğinden oldukça uzak bir şekilde yaratılış olayı etraflı ve detaylı bir şekilde anlatılacak, olacak şey değil!³⁰

İmam Müslim'in, Ebû Hureyre'den rivayetle aktardığı bir hadis, açıkça Kur'ân'la çelişmektedir. Sözkonusu hadise göre Resûlullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: *"Allah toprağı (yeri) Cumartesi günü yarattı. Ondaki dağları Pazar günü yarattı. Ağaçları Pazartesi günü yarattı. Hoş karşı-*

²⁸ Ahmed b. Hanbel, VI, 269.

²⁹ el-Hicr 15;9.

³⁰ Gazâlî, a.g.e., s. 237-238.

lanmayan (mekruh) şeyleri Salı günü yarattı. Nuru (ve aydınlığı) Çarşamba günü yarattı. Canlıları da Perşembe günü dağıtıp yaydı. Hz. Adem'i de Cuma günü ikindiden sonra, ikindiyle gece vakti arasındaki bir zamanda yarattı."³¹

Ne var ki, Ahmed b. Hanbel de bu hadisi eserinde zikretmiştir.³² Halbuki bu hadis Kur'ân'ın gerçeklerine aykırıdır. Çünkü hadise göre yeryüzünün ve onda var olan şeylerin yaratılması olayının yedi gün içinde gerçekleştiği bildirilmektedir. Oysa Kur'ân-ı Kerîm, yer ile göğün altı gün içinde yaratıldığını bildiriyor.³³

b. Sahîh Hadis

Sahîh hadis; "adalet" ve "zabt" sahibi birisinin, senedin sonuna kadar –yine kendisi gibi kimselerden- "şâz" ve "illet"ten uzak olarak yaptıkları rivâyettir. Âlimler buradaki şâzlığı, sika/güvenilir bir râvinin kendisinden daha sika olana muhalefeti olarak açıklamışlardır. Peki bu durumda herhangi bir hadis Kur'ân'a muhalif ise onu kabul mü edeceğim, yoksa red mi edeceğim? Bu soru benden çok önceleri âlimlerin hatırına gelmiş ve cevap aramışlardır. Meselâ, Malikî mezhebinin kurucusu İmam Malik'i ele alalım, onun Medine ehlinin ameline ters düşen hadisleri terk ettiğini görüyoruz. Nitekim o, Fâtiha'dan önce okunan duayı bildiren âhad haberi kabul etmemiştir.³⁴

Bir hadisin isnadının sahîh olması, metnin sahîh olduğu anlamına gelmez; zira isnadın sahîh olması gereği, hadisin sıhhat şartlarından sadece biridir. Yoksa hadisin sıhhati için tek şart değildir. Çünkü hadis tüm yönleriyle sahîh olmalıdır. Buna, "senedin bir illetinin olmaması", "şaz ve münker olmaması" gibi tüm şartlar dahildir. Muhaddislerin herhangi bir hadis için kullandıkları "sahîhu'l-isnad" (isnadı sahîh) ifadeleriyle, "sahîhtir" ifadeleri arasında fark vardır. Üstelik büyük fark vardır. "Sahîhu'l-isnad" diye belirtilen bir hadis, "sahîh" diye belirtilenden daha aşağı derecededir. Çünkü birincisi söz konusu olunca, o hadisin sened yönünden sahîh olduğu dikkatimize sunulmakta, metin açısından öyle

³¹ Müslim, *Münâfikîn* 27.

³² Ahmed b. Hanbel, II, 327.

³³ el-Araf, 7;54; Yunus,10;3; Hud,11;7; el-Furkan, 25;59; es-Secde, 32;4 vd.

³⁴ Gazâlî, *Nebevî Sünnet*, s. 279.

olmadığı bildirilmektedir.³⁵ Oysa “sahîh” ifadesiyle hem sened hem de metin açılarından hadisin sıhhatinden söz edilmektedir.³⁶

Hadis âlimleri, bu alanda derin araştırmalara girmişler, sahîh hadisin durumunu tespitte çalışmışlardır. Böyle bir hadis, hem senedi hem de metni sahîh olan hadis demektir. Peki böyle bir hadisin sahîhliği Hz. Peygamber’e nispet olunabilir mi? Ya da işin hakikati açısından ve vakıya göre kesinlikle Hz. Peygamber’e nispet olunabilir mi? Eğer hadiste kesinlik yoksa ilim gerektirmez. Fakat böyle bir hadisle amel etmek gerekir. Hadis hakkında kesin hükmü verdiğimizde ise artık ilim (yakın bilgi) gerektirir. İbn Hazm’ın (ö. 456/1063) da aralarında bulunduğu hadişçilerden bir gurup âlim, Âhad ve sahîh, aynı zamanda da kesin olan bir hadis, hem ilim hem de ameli birlikte gerektireceği görüşündedir.

İmam Şafîî (ö. 205/820), Bakıllanî (ö. 403/1012), Irâkî (ö. 806/1403), gibi ehl-i fıkıh ve ehl-i hadisten bir gurup âlim ise, “Biz bu sahîh bir hadistir, derken buradan çıkarabildiğimiz ve varabildiğimiz sonucu söylemek istiyoruz. Çünkü burada isnadın zahirine bakarak amel ediyoruz. Yoksa hadisin kesin olarak sahîhliği söz konusu değildir,” demektedirler. Tabi ki, burada sözü edilen görüşler “âhad” hadislerle ilgilidir. “Mütevâtir” hadiste ise kesinlik vardır. Böyle bir hadis hem kesin bilgi, hem de amel gerektirir. Bu, tüm İslâm âlimlerin ittifak ettikleri bir konudur.³⁷

Bazı kimseler, insanı vehme düşürdüğünde, o hadisin manasından bu vehmi gidermedikçe sahih hadisin rivayetine dahi izin vermemişlerdir. “Hiç kimse cennete ameli ile giremez...” hadisi bunun örneğidir.³⁸

c. Uydurma Hadisler

Muhammed Gazâlî mevzû/uydurma hadisler konusunda Nasıruddin el-Elbânî (ö. 1999) ve Abdullah Sıddîk el-Ğumârî’den etkilenmiş ve on-

³⁵ Gazâlî’nin bu görüşü kanaatimizce isabetli değildir; zira “isnadı sahihtir” denilen bir hadis için mefhumu muhalifinden hareketle “metni sahih değildir” gibi bir anlam çıkarılamaz. Metin için herhangi bir açıklama mevcut değilse o taktirde metnin de sahih olup olmadığı ayrıca araştırılmalıdır. Araştırma neticesinde ortaya çıkan duruma göre bir hüküm verilmelidir.

³⁶ Gazâlî, *Düşünce Mirasımız*, s.284.

³⁷ Gazâlî, *a.g.e.*, s. 285.

³⁸ Gazâlî, *Nebevî Sünnet*, s. 192-193.

ların ortak noktalarını kendisine ölçü olarak almıştır. Kendisi de bu durumu şu sözleriyle açıkça ifade etmektedir: “Hadis ilimleri alanında çalışma yapan iki büyük zat olan Şeyh Elbânî ve Şeyh el-Gumârî'nin görüşlerine katılıyorum. Bu iki zattan çok değerli bilgiler edinmiş bulunuyorum.”³⁹

Muhammed Gazâlî, Mustafa es-Sibâfî'den (ö. 1964) alıntı yaparak hadislerde uydurmanın varlığını gösteren delilleri şöyle sıralamaktadır:

1) Senedde uydurma alametleri

a. Hadisi rivâyet edenlerin yalancılıkla tanınan kimseler olması.

b. Uydurmanın itiraf etmesi.

c. Ravinin kendisiyle bulunduğu sabit olmayan bir hadis bilgininden rivâyette bulunması, ya da hadis şeyhinin ölümünden sonra ondan dinlemişçesine rivâyette bulunması veya hadisi kendisinden dinlediğini ileri sürdüğü hadis âliminin bulunduğu yere hiç gitmediğinin sabit olması.

d. Bazan hadis ravisinin durumundan ve ruhsal halinden uydurma olduğu anlaşılabilir. Mesela, “un helvası hadisi” de buna bir örnektir: “*Un helvası bele kuvvet kazandırır.*” Bunu hadis diye uyduran kişi, un helvası yapıp satan Muhammed b. Haccac Mahâfî'dir.⁴⁰

2) Metinde uydurma alametleri

Bir hadis sened yönünden sahîh olsa bile önce onu metin yönünden değerlendirmek gerekir. Metindeki uydurma alametleri de şu durumlarda anlaşılabilir:

a. Sözde zayıflık ve yavanlık: Arap dilinin inceliklerini bilen bir kimse, bu tür uydurma metinlerde yavanlığı hemen yakalar. Çünkü Arapçayı fesahat ve belâğat bakımından en iyi bilen Resûlullah'tan yavan ve zayıf bir sözün çıkabileceği düşünülemez. Sıradan Arapça bilenden bile hata beklenmezken, tüm iyi konuşanların en iyi Arapça konuşanı Hz. Peygamber'den böyle bir ifade hiç beklenebilir mi?

b. Mana bozukluğu: Öyle ki, hadiste sözü edilen şeyler düşünebilenlere aykırı gelir. Bunun başka türlü yorumu yoktur. Ayrıca genel hüküm

³⁹ Gazâlî, *Düşünce Mirasımız*, s. 235.

⁴⁰ A.g.e., s. 251.

ve ahlak kaidelerine uygun değildir. Şehvi duyguları kamçılar veya uygun olmayan bir şeye davet eder. His ve müşahedeye aykırıdır. Ya da tarihte kesin olarak bildirilen bir gerçeğe zıt bir şey içerir veya Allah'ın kanununa aykırıdır.

c. Tevil ve yorum kabul etmeksizin Kur'ân'ın açık ve kesin hükmüne aykırı olması: Mütevatir olan kesin sünnetin açık hükmüne muhaliftir. Veya Kur'ân ve sünnetten alınan genel kurallara aykırıdır.

d. Hadisin ravisinin aşırı mezhep taassubuna sahip birisi olması ve muhtevanın ravinin mezhebini övmesi.

e. Hadisin içerdiği kapsam açısından oldukça büyük bir kesim tarafından aktarılagelmesi ve bunun oldukça yaygınlık kazanması gerekirken, büyük bir topluluk içinde meydana geldiği söylenen olayın şöhret bulmayı sadece bir tek kimse tarafından rivâyet edilmesi.

f. Hadisin küçük bir fiile ya da işe, oldukça büyük bir sevabı içermesi veya ufak bir hataya oldukça şiddetli bir azap ya da ceza tehdidi yöneltmesi.

İşte hadis tenkidi için İslam âlimlerinin ortaya koyduğu en önemli kurallar ve sahîh hadisi uydurma olanından ayırt eden yollar bunlardır.⁴¹ Uydurma hadislere örnek olarak şu rivâyetler zikredilebilir:

Ahmed b. Hanbel, Enes b. Mâlik'ten rivâyetle Mâlik, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: *"Askalan, iki gelin güveyden biridir. Kıyamet gününde, bunlardan yetmiş bin kişiyi hesaba çekmeden kaldıracak, yine buradan elli bin kişiyi şehid olarak kaldıracak. Aziz ve Celil olan Allah'a heyetler halinde gelecekler. İçlerinde şehid safları... hepsinin kesik kafaları ellerinde olarak gelecekler. Şah damarlarından kanlar aka aka... Bunlar: "Ey Rabbimiz! Bize peygamberlerin aracılığıyla vaat ettiklerini de ikram et. Şüphesiz sen verdiğin sözden caymazsın" diyecekler. Yüce Allah da bunun üzerine, "Kulum doğru söyler. Onları beyaz ırmakta yıkayın. Oradan tertemiz arınmış bir şekilde ve bembeyaz olarak çıkacaklar. Böylece cennette diledikleri gibi serbestçe dolaşacaklar."*⁴²

⁴¹ A.g.e., s. 252-253.

⁴² Ahmed b. Hanbel, III, 225.

Oysa Hz. Peygamber döneminde Askalanlılar İslâm'a girmemişlerdir. İşin garip tarafı Askalanlı olan İbn Hacer el-Askalanî (ö. 852/1448), bu tür hadisleri oldukça ateşli bir şekilde savunmuş, bu hadisleri sahîh göstermeye çalışmıştır. İbn Hacer'e bunu çok görmemek gerekir. Çünkü Garanik hadisini de doğrulatan ve sahîhliğini bildiren bu zattır. Böylece büyük bir şer kapısını açmıştır.⁴³

Garanik hadisesini oryantalistler uydurmadılar. Onu bizim aramızdan şuur ve takvadan yoksun kimseler ürettiler. Keza "*Resulullah Zeyneb'e aşık oldu*" yalanını da bizim âlimlerimiz ortaya attı. Çok düşük ve değersiz olmasına rağmen onu rivâyet edenler bizim içimizden çıktı.⁴⁴

Maalesef bir yığın zayıf hadis, İslâm kültür ufuklarını kara bulutlarla doldurmuş, bir o kadar da sahih hadisin manasına tahrif hakim olmuş veya karışmıştır. İşte bütün bunlar, hadisleri Kur'ân'ın delalet ettiği mnalardan uzaklaştırmıştır.⁴⁵

d. Hadislerin Kur'ân'a Arzı

Sahîh hadisin bir takım şartları vardır. Bunların en önemlilerinden birisi de "İleti kâdıha bulunmamasıdır." Bu şartlar herkesçe malumdur ama önemli olan bu şartların uygulanmasıdır. Hadislerin doğru anlaşılabilmesi için fakihlere ihtiyaç vardır. Pek çok meşhur hadisçi bile hadisleri anlamakta güçlük çekmiştir. Nitekim *Sahîh-i Buhârî* şârihlerinden *Fethu'l-Bârî*'nin müellifi İbn Hacer de zındıkların uydurduğu Garanik hâdisesine eserinde yer vermiştir. Şeyh Muhammed b. Abdullah da, İbn Hacer'e güvenerek Rasulullah hakkında yazdığı siretinde bu olayı bahis konusu etmiştir. Sonunda Selman Rüştü adındaki serseri kitabına *Şeytan Ayetleri* ismini verirken bu yalan hadise dayanmıştır.⁴⁶

Diğer yandan Hz. Peygamber'in denizde yolculuğu yasakladığına dair senedi zayıf bir hadis uydurdular. Hadis kitaplarında zikredilen bu hadiste "*Hac, umre ve Allah yolunda cihada gitmek dışında kimse denizde yolculuk yapmasın!*"⁴⁷ denilmektedir. Ebû Dâvûd'un rivâyet ettiği bu

⁴³ Gazâlî, *Düşünce Mirasımız*, s. 254-255.

⁴⁴ Gazâlî, *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*, s. 49; Gazâlî, *Nebevî Sünnet*, s. 256.

⁴⁵ Gazâlî, *Nebevî Sünnet*, s. 192.

⁴⁶ A.g.e., s. 30.

⁴⁷ Ebû Dâvûd, *Cihad* 9.

hadis nasıl oldu da uyduruldu? Ben bu sözü reddettim ve doğru olmadığını söyledim. Adeta ümmet Kur'ân'ı anlamadığı gibi dinî bilgilerin elde edildiği kaynakları da bozmaya çalışmıştır. Ümmetin başına bela açan bu ve benzeri uydurma nice hadisler sünnetle ilgili kitaplarda bulunmaktadır.⁴⁸

Fıkıh âlimleri sünnete karşı olmamışlardır, aksine onları süzgeçten geçirmişlerdir. Sahabe ve tabiûnun da metodu bu idi. Hz. Aişe, “*Yakınlarının kendisine ağlaması sebebiyle ölü azap duyar*” hadisini işittiğinde Peygamberin böyle bir şey söylemediğine yemin ederek bunun yersiz olduğunu ispat sadedinde, “**Hiçbir günahkar başkasının günahını yüklenmez**”⁴⁹ âyetini hatırlatmıştır.⁵⁰ Ne var ki, Hz. Aişe tarafından reddedilen bu hadis, hala sahîh hadis kitaplarında yer bulmaktadır. Hatta İbn Sa’d (ö. 230/844) *et-Tabakâtü'l-Kübra* adlı eserinde senedleriyle bu hadisi tekrar tekrar zikretmiştir.⁵¹

Biz tashihi mümkün olan bir hadisi zayıf saymaya can atan biri değiliz. Biz sadece Kur'ân'ın yakın ve uzak delaletlerinden oluşan bir alan içerisinde muamele görmesinden yanayız. Sünnetsiz fıkıh, fıkıhsız sünnet olmaz.⁵² Hanefî fıkıhı, insan hakları konusunda daha duyarlıdır. İmam-ı Azam “*Bir kafir için bir mümin öldürülemez*”⁵³ sahîh hadisini terk ederek zımmî ve ehl-i emân'ın öldürülmesi hakkındaki âyeti esas almış ve öldürüne kısas uygulanacağını söylemiştir.⁵⁴

Cezayir'de bir genç kalktı ve okuduğu hadislerde aslını bulamadığı için insanlar arasında ticaret mallarından zekat verilmeyeceğini ilân etti. Halbuki okuduğu hadisin aslı yoktu. Buna ilâveten ziraat ürünlerinden sadece buğday, arpa, hurma ve üzümünden zekat verileceğini söyledi; sanki dünya sadece Necd, Tihame ve Hicaz'dan ibaret!⁵⁵

⁴⁸ Gazâlî, *Kur'an'ı Anlamada Yöntem*, s. 69-70.

⁴⁹ el-En'âm, 6; 164.

⁵⁰ Buhârî, *Cenâiz* 33.

⁵¹ Gazâlî, *Nebevî Sünnet*, s. 32. İbn Sa'd, Abdullah b. Ömer'in rivayet ettiği hadisi Hz. Aişe'nin itirazı ve tashihi ile birlikte zikretmektedir. Bk. Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-IX, Beyrut 1990, III, 263-264.

⁵² A.g.e., s. 44.

⁵³ Buhârî, *İlim* 39.

⁵⁴ Gazâlî, *a.g.e.*, s. 36.

⁵⁵ A.g.e., s. 45.

İslâm'ın omuzlarımıza yüklediği teklifleri öğrenerek, hangi miktar ve hangi cins maldan zekat verileceği konusunda her şeyden önce niçin Kur'ân'ı esas almıyoruz? Hadisle uğraşanlara Kur'ân'la uğraşmak zor geliyor ve dolayısıyla İslâm'ı anlamakta isabetli davranmıyorlar; garip rivâyetlere takılıp kalıyorlar. Mesela, Hz. Musa'nın ölüm meleğinin gözünü çıkarmasını⁵⁶ savunmak gibi gülünç duruma düşüyorlar. Senedi sahîh olsa bile bu rivayetin metni illetlidir. Bunu savunmak sadece bir zorlamadır.⁵⁷

e. Âhad Hadisler

Âlimler sünneti ikiye ayırmışlardır.

1) Tevatür yoluyla gelenler

2) Âhad yoluyla gelenler

Tevatürün tanımı şöyledir: Bu tür haberleri bildiren raviler sayıca o kadar fazladır ki, doğal olarak bunların bir araya gelip aynı konuda yalan söylemek üzere anlaşmaları imkansızdır. Ancak bu çoğunluk, hemen her tabakada, yani işin başında, ortasında ve sonunda da sürmeli ve gerçekleşmiş olmalıdır.

Bir başka tanım da şöyledir: Mütevatir haber, bir rivâyetin Hz. Peygamber'den sana ulaşmasında arada hiçbir kopukluğun olmamasıdır. Bu rivâyet neredeyse görülüp duyulur hale gelmeli, bu kesin kanıyı vermeli- dir. Bu, sayısız bir topluluğun rivâyeti, bildirimi, aktarımı olup, bu topluluğun bir araya gelip yalan üzerinde anlaşmaları imkansız olmalıdır. Çünkü sayıca çokturlar, hepsi doğru ve âdildir ve de değişik yerlerde bulunmaktadırlar. Bu durum hem işin başında, hem ortasında, hem de sonunda, tıpkı başta olduğu gibi sürer gider. Meselâ, Kur'ân-ı Kerîm'in bize ulaşması, beş vakit namaz, rekatların sayısı, zekat miktarları gibi. Bunlar mütevatirdir, inkarı küfürdür.⁵⁸

İşte bir haberin Hz. Peygamber'den geldiğine dair durumun tespit edilmesiyle kesinlik kazanan tevatür, yukarıda anlattığımız gibidir. Fakat gelen haber (hadis) tekrar yoluyla veya bazı tabakalarında da olsa rivâyet

⁵⁶ Müslim, Fezâil 157.

⁵⁷ Gazâlî, A.g.e., s. 47.

⁵⁸ Gazâlî, *Düşünce Mirasımız*, s. 279.

edenlerin sayısının azalmasıyla gelmişse, böyle bir haberin Resulullah'tan bize kesin olarak ulaştığı söylenemeyeceği gibi, bu tür bir haber mütevatir de olamaz. Bu tür haberlere "âhad" haber denir. Çünkü haberin Hz. Peygamber'e ulaşmasında bir şüphe vardır. Dolayısıyla bu anlamdaki bir haber "yakîn", yani kesinlik belirtmez. Doğrusu âhad hadislerin rivâyeti eğer bir şey ifade edecekse bu da, zandan başkası olamaz.⁵⁹

Âhad hadis sahîh olabilir. Ancak âhad hadisın sahîh olması demek kesin sahîh anlamına gelmez. Bu tür bir hadis, ister Buhârî ve Müslim'de yer alsın, isterse bu ikisi dışındaki başka kaynaklarda bulunsun fark etmez. Âhad hadisın sahîhliği, zann-ı gâlip ile sabittir. Böyle bir hadis mütevatir olmadıkça veya destekleyici karinelerle beslenmedikçe kesinlik kazanmaz.⁶⁰

"Mütevatir hadis nasıl 'yakîn' ifade ediyorsa, 'âhad' hadis de 'yakîn' ifade eder" sözü aklen ve naklen "metrûk" bir ölçsüzlük örneğidir. Bu görüş sebebiyle bazı sahîh rivâyetlerden ilk anda anlaşılana muhalif çeşitli hükümlerin kabulüne alışmış bulunmaktayız.⁶¹ Makbul olmayan âhad haberlerin özellikleri şöyle sıralanmıştır:

1) Aklın hükmüyle çelişir

2) Kur'ân'ın sabit ve muhkem hükmüyle çelişir. Metruk haber, Kur'ân'ın sabit ve muhkem nassından elde olunan hükümle çelişirse red olunur. Ancak haber Kur'ân nassından delaleti zannî olan bir hükümle çelişirse reddolunması gerekmez.

3) Malum bir sünnetle çelişir. Bir sünnet zannî yoldan değil, ilim yoluyla sabit ve kesinse böyle bir sünnetle çelişen âhad haber alınmaz.

4) Âhad haber, ilim yoluyla sabit olan sünnet gibi geçerli bir fiille çelişirse makbul değildir.

5) Herhangi bir kesin delille çelişir

6) Âhad bir haber, başka bir âhad haberle çelişirse; Ancak bu ikinci haberin sıhhatinin bize göre ya aklın ya Kur'ân'dan bir nassın ya da baş-

⁵⁹ A.g.e., s. 281.

⁶⁰ A.g.e., s. 286.

⁶¹ Gazâlî, *Nebevî Sünnet*, s. 100.

kaca sabit haberlerin veya icmân veyahut başka sabit ve malum olan delillerin delalet ve işaretiyle sıhhatinin sabit olduğu haberlerden olması gerekir.⁶²

Birbiriyle veya diğer bazı ilmî ya da aklî gerçeklerle uyuşmaz gözükürken rivâyetlerin bazı muteber hadis kitaplarında yer almış olmasına gelince; bu konuda dikkatten kaçırılmaması gereken bir nokta bulunmaktadır. O da hadis tasnifcilerinin bir arşiv uzmanı gibi arşivlemeye layık gördükleri her belgeyi, o belgeleri kendi uzmanlıkları açısından değerlendirecek araştırmacılara ulaştırmayı esas almış olmalarıdır. Bunun faydaları tartışılmamakla beraber bazı rivâyetlerin temel kriterlere başvurulmadan alınması, – mesela, Kur'ân'daki kat'i bir delille çelişmemesi kuralı gözardı edilerek – sahîh hadisler ve ona bağlı olarak dinin bütünü üzerinde kuşkular uyandırmaya çalışan düşmanların eline koz vermiştir.

Yusuf el-Kardâvî de *İhtilaflar Karşısında İslâmî Tavır* isimli kitabında âhad bir hadisi reddeden kimsenin hiçbir âlim ve fakihce tekfir edilmediğini, şayet bir âhad hadisi reddeden hiçbir delile sahip olmadan reddediyorsa hakkında söylenebilecek en ağır sözün bid'at veya sapıklıkla nitelemek olduğunu belirtiyor ve konuyla ilgili şu örnekleri veriyor:

Ehl-i sünnet âlimleri; cennette Allah'ın görüleceğini ifade eden meşhur hadisleri, Peygamber efendimize sihir yapılması olayını hikaye eden hadisleri... vb. birçok sahîh hadisi inkar eden haricileri ve mutezileyi bundan dolayı tekfir etmemişlerdir. İbn-i Kuteybe (ö. 276/889) *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis* adlı kitabında bu hadisleri ele almış ve eleştirilere cevap vermiştir.⁶³

Başkalarının sahîh gördüğü bir hadisi, kendisi sahîh görmediği için reddeden nice âlimler vardır. Cerh ve ta'dilde imam Yahya b. Maîn (ö. 233/847), Buhârî ve Müslim'in kitaplarında naklettikleri "sadakanın farzları" ile ilgili hadisleri kabul etmemiştir. Müminlerin annesi Hz. Aişe'nin de Kur'ân'ın zahirine muhalif gördüğü bazı hadisler hakkında özel görüşleri vardır. O, bu hadisleri dinleyen sahabîleri, Allah Resülü'nden iyi

⁶² Gazâlî, *Düşünce Mirasımız*, s. 283.

⁶³ Muhammed b. Abdullah Müslim b. Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, Beyrut 1985, s. 195 vd.

dinlememek ve hadisi alırken dikkatli olmamak gibi suçlarla itham ederek reddetmiştir. Bu duruma örnek olarak şu hadisler verilebilir:

"Ölüye, ardından ailesinin ağlaması nedeniyle azap edilir." Hz. Aişe, birden fazla sahabenin rivâyet ettiği bu hadisi "**Hiç kimse başkasının günahını yüklenmez**"⁶⁴ âyetiyle çelişir görmüştür. Allah Resulü'nün Bedir kuyusu başında dikilerek kuyuya atılmış Kureyş'in ileri gelenlerine isimleriyle seslendiğini ifade eden hadisi de "**Sen kabirde olanlara işit-tiremezsin**"⁶⁵ âyetine aykırı görmüştür. Buna karşın ne sahabeden, ne de sonraki nesillerden hiç kimse müminlerin annesi Hz. Aişe'yi zayıflıkla, ya da zevcesi Allah Resulü'nün sünnetini reddetmekle suçlamamıştır.

Bir haramı ya da farzı ispat etmede, âhad hadisin başlı başına bir delil olup olmadığı konusunda âlimler farklı görüşler ortaya koymuşlardır. İmam Şafii ve ona bağlı olanlar, namaz, oruç, hacc ve zekat gibi ameli hükümleri inkar edenlerin kafir olacağını, fakat ilahiyat, risalet, ahiret ve gayblerle ilgili (mesela Mehdi hadisleri) haberleri içeren ilmî hükümleri inkar edenler olursa, bu kimselerin küfre girmeyeceklerini söylerler. Çünkü "ahkâm-ı ilmiyye" denilen meseleler, ancak Allah'ın kitabından veya Resulünün mütevatir sünnetinden (hadis) kesin bir delil ile sabit olur.

Hanefiler ve onlara tâbi olanlar ise, âhad olan hadisin bir farzın ya da haramın ortaya konmasında başlı başına bağımsız bir delil olamayacağını, bu vacip, ister ameli anlamda, ister ilmî anlamda bir farz olsun fark etmeyeceğini savunurlar. (Hanefi imamlarının bu görüşüne rağmen ilmihal kitaplarında midye-ıstakoz yenilmesinin haram kılınması gariptir! Buna göre, âhad bir hadisle gelen bilgiyi inkar edenlerin kafir sayılamayacaklarını söylerler. Nitekim Hanefi fıkhu usulcileri bunu benimsemişlerdir. Pezdevî (ö.483/1090) der ki: "Âhad hadisle yakîn (kesin) bilginin elde edilebileceği iddiası batıldır, geçersizdir. Çünkü âhad haber kuşkusuz ihtimallidir. Bir yerde ihtimal varsa, orada yakîn bilgi olamaz."

İmam Şâtibi de (ö. 790/1388) *el-Muvâfakât* isimli kitabında şu görüşe yer veriyor: "Sünnet, bir farzı ve haramı kendi başına ispata yetkili değildir. Sünnetin görevi, Kur'ân'ın genel olan lafzını tahsis etmek, mut-

⁶⁴ el-En'âm, 6;164.

⁶⁵ el-Fâtır, 35;22.

lak olanı takyid etmek kapalı olanı açıklamaktır. Bu hususların da mutlaka mütevatir hadislere dayanmaları gerekir. Aksi halde âhad hadis bu hususta geçerli delil olamaz." ⁶⁶

Selmân Fârisî'den Hz. Peygamberin söyle dediği rivâyet edilir: "*Helal Allah'ın kitabında helal kıldığı şeydir. Haram da Allah'ın kitabında haram kıldığıdır. Hakkın sükut ettiği, bir şey söylemediği ise sizin için affedilendir*" ⁶⁷

Şâtıbî de, "**Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre (idareciler) itaat edin**" ⁶⁸ âyeti üzerine cumhûrun söylediklerine karşılık şu cevabı veriyor: "Söz konusu ayetten çıkan sonuç şudur: Allah'ın Resulüne itaatın vacip oluşu, O'nun genel hükmü tahsis etmesi, mutlak hükmü kayda bağlaması ve mücmel (anlaşılmaz gibi) olanı tefsir etmesidir."

İşte mütevatir hadis de budur. Hz. Peygamber'in getirdiği herşeyin Kur'ân'dan olması gerekir. Çünkü Hz. Aişe'nin "*Onun ahlâkı Kur'ân idi*" ⁶⁹ şeklindeki ifadesi bunu gösteriyor. Yine sünnet bir bütün olarak Yüce Allah'ın, "**...Ayrıca bu Kitabı da sana, herşey için bir açıklama bir hidayet ve rahmet kaynağı ve müslümanlar için de bir müjdeci olarak indirdik**" (en-Nahl, 16; 89) kavlinin anlamına dahildir, bunun içindedir. Nitekim Şâtıbî bunu yüce Allah'ın, "**Biz o Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık**" (el-En'am, 6; 38) ayetiyle teyid etmektedir.

Diğer taraftan Hz. Peygamber'den rivâyet olunan, "*Pek yakında biniz çıkıp söyle konuşacak: İşte Allah'ın Kitabı. Onda yer alan helal şeyleri biz de helal kabul ederiz. Onda yer alan haramları biz de haram sayarız. Dikkat edin, benden kime bir hadis ulaşır, o da bunu yalanlarsa kesinlikle Allah ve Resulünü yalanlamış demektir.*" ⁷⁰ şeklindeki hadisi, âyet reddediyor.

⁶⁶ Gazâlî, *Düşünce Mirasımız*, s. 292-293.

⁶⁷ Tirmizî, *Libâs* 6; İbn Mâce, *Et'ime* 60.

⁶⁸ en-Nisâ, 4; 59.

⁶⁹ Müslim, *Musâfirîn* 139.

⁷⁰ Hadisin ilk yarısı için bk. Tirmizî, *Libâs* 6; İbn Mâce, *Et'ime* 60. Ancak sözkonusu rivayetlerde Peygamberin hadisini yalanlamakla ilgili bir ifade bulunmamaktadır. Kaldı ki, bu hadisin ravileri arasında Zeyd b. el-Hubâb yoktur. Zeyd b. el-Hubâb'ın yer aldığı ve İbn Mâce'nin *Süneninin* Mukaddimesinde bulunan rivayet şu şekilde-

Önce bu hadisin ravileri arasında Zeyd b. el-Hubâb bulunuyor. Bu adam çok hata yapan ve yanlış biridir.⁷¹ Bundan dolayı bu kişiden Buhârî ve Müslim bir tek hadis bile rivâyet etmemiştir. *Müsellemu's-Sübüât* ile *Tahrîr* adlı kitaplarda şu ifadeler yer alır: "Vahid haber yakîn (kesinlik) ifade etmez. Bu konuda hadis ister Buhârî ve Müslim'de yer alsın, ister başka kaynaklarda yer alsın fark etmez."⁷²

Bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi bir şeyi farz ya da haram kılmak ancak yakînî (kesinlik taşıyan) anlamındaki, subûtu ve delaleti de katî olan bir delil ile sabit olur. Bu durum sünnete nispetle ancak mütevatir olan hadislerle gerçekleşebilir. Sünnet bir şeyi farz kılmada bağımsız değildir. Mutlaka o şeyin fiilen olması veya Kur'ân'a bağlanması gerekir. Buna göre kim, bir farzı veya haramı ortaya koymada sünnetin bağımsızlığını kabul etmezse, o kimse ancak üzerinde imamların ihtilafa düştükleri, farklı görüşler ortaya koydukları şeyi inkar etmiş olur. Yoksa zaruri olarak bilinmesi gereken bir şeyi inkar etmiş sayılamaz ve bundan dolayı da tekfir edilemez.⁷³

2. Kur'ân ve Sünnetin Anlaşılması

Kur'ân'da yaklaşık on yerde geçen hikmet kavramı, sünnet karşılığı olamaz. Hikmet, Kur'ân öğretilerinden elde edilen şey", başka bir deyişle, her şeyi yerli yerinde değerlendirmektir.⁷⁴

Kur'ân-ı Kerîm'i az, hadisleri çok okumak... Bu durum İslâm'ın gerçek yüzünü aksettirmez. Aksine bu hareketin kötü beslenmeye benzediğini söyleyebiliriz; zira bedeni ve akli oluşturan unsurlar arasında bir denge sağlamak gerekir.

dir: "Yakında bir adam çıkacak ve benim hadislerimden bir hadis kendisine okunduğunda koltuğuna yaslanmış olarak şöyle diyecektir: 'Sizinle benim aramda Allah'ın kitabı var. Orada neyi helal bulmuş isek onu helal saydık; neyi de haram bulmuş isek onu haram saydık.' Dikkat edin Resûlullah'ın haram kılması, Allah'ın haram kılması gibidir."

⁷¹ Zeyd b. el-Hubab (ö. 203/818) hakkında Ali b. el-Medîni ve bir kısım hadisçi, "sika" demiştir. Bazı hadis hafızları ise, "Salihu'l-hadis" ve "Lâ be'se bihi" tabirini kullanmışlardır. Bk. Şemsüddin Muhammed b. Osman ez-Zehabi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXV, Beyrut 1990, IX,393-395.

⁷² Gazâlî, *Düşünce Mirasımız*, s. 295.

⁷³ A.g.e., s. 295.

⁷⁴ Gazâlî, *Kur'an'ı Anlamada Yöntem*, s. 117.

Sahîh-i Müslim'deki "Her azı dişli hayvanın yenilmesi haramdır" şeklindeki hadisin şerhi yapılırken Kur'ân-ı Kerîm'i bilmemenin insanı ne denli aşırı noktalara taşıdığını gördüm. Bu hadisin En'am suresi 145. âyetini neshedebileceği son derece zayıf ve gülünç bir iddiadır.⁷⁵

Bizim özellikle tavsiyemiz Kur'ân'a dönmek ve Kur'ân ile Kur'ân üzerinde düşünmek ve Kur'ân'a dikkat çekmektir. Hadis ilimlerini okurken Kur'ân'ın manalarıyla hadisi iç içe götürmek gerekir. Ancak kişi, Allah'ın âyetleri önünden rüzgar gibi geçip gider ve fakat bazı hadisler üzerinde gereğinden fazla duracak olursa işte bu doğru değildir. İnsanın Kur'ân önünde kör, fakat hadisler önünde gözlerini son derece açması caiz değildir. Nitekim bu konuda hiç de hoş karşılanmayacak sözler de işitmiyoruz değiliz. Adamın biri çıkıyor, "Kitabın (Kur'ân'ın) sünnete olan ihtiyacı, sünnetin Kitaba olan ihtiyacından daha fazladır" diye konuşuyor. Bu dengesizliktir ve yanlış bir değerlendirmedir. Biz hem Kur'ân'a, hem de sünnete birlikte inanırız. Kitabın asıl, yani birinci temel kaynak, sünnetin de fer'î, yani ikinci dereceden bir kaynak olduğuna inanırız. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in kesin olarak gelen hadislerine de inanırız. Bu kesinlik ancak hadisin hem sened hem de metin bakımından olması halinde geçerlidir.⁷⁶

Kur'ân'ın korunması sünnetin de korunmasını içine alır. Çünkü sünnetin Kur'ân'ı takyid ve tahsis edici olduğu konusunda ihtilaf yoktur ve sünnet Kur'ân'ın açıklayıcısı, güvenilir bekçisidir; keyfi yorumlara tabi tutulmasını önler. Genel anlamda sünnet reddedilemez ve sünnetin ortadan kalkması demek, ondan boşalacak yerin sünnetin tam zıddı olan "bid'at"le doldurulması demektir. Şayet sünnet bütünüyle reddedilebilir olsaydı, bizler için Allah Resulünde güzel örnekler olduğunun bildirilmesi⁷⁷ abes olurdu ki; yüce Allah bundan münezzehtir. Yine Kur'ân'da defalarca Resule itaat emredilmekte⁷⁸ ve inananların aralarında çıkan anlaşmazlıklarda Resulü hakem tayin edip⁷⁹, verdiği hükmü içlerinde hiçbir

⁷⁵ Gazâlî, *Nebevî Sünnet*, s. 169-170..

⁷⁶ Gazâlî, *Düşünce Mirasımız*, s. 298-299.

⁷⁷ el-Ahzâb, 33; 21.

⁷⁸ el-Mâide, 5; 92; en-Nisâ, 4;80.

⁷⁹ el-Haşr, 59; 7.

sıkıntı duymadan kabul edip teslim olmadıkları sürece tam mümin olmadıkları beyan olunmaktadır.⁸⁰

İslâm'ı kılıç dini olarak takdim etmeye çalışanlar var. Bu konuda hadis naklediyorlar. Bu gün ümmet çocukça düşüncenin elinde kalmıştır. Daveti güzelce yapabilmek için peygamberi iyi tanımak gerekmektedir. Savaşmadan önce İslâm'a davet etmek gerekir. Benî Mustalık'la yapılan baskını örnek vermek hatadır. Nafi - Allah onu bağışlasın - hata etmiştir. O, hanımlara yaklaşma konusunda da yanlış anlayışa sahiptir. Zayıf olmasına rağmen Nâfi'nin rivâyetleri itibar görmüştür. İşin garibi çağımız âlimlerinden Elbânî de İslâm'da savaşın özelliklerini anlatırken Nâfi'nin rivâyetini terk ettiğim ve diğer rivayetleri tercih ettiğim için beni eleştirmiştir.⁸¹

Hatalarımızı, ayıplarımızı görüp tartışmamız lazım... Bugün Batılılar çalışkan, müslümanlar tembeldirler. Dünya nerede, Araplar nerede? Dünya medeniyet yarışı yaparken, biz fakirlik ve zühd edebiyatı yapıyoruz. Allah selamet versin Münzîrî (ö. 606/1209) *et-Tergib ve t-Terhib* adlı eserinde bu tür hadislere çokça yer ayırmıştır.⁸² Fakirlik ve zühdü teşvik eden hadislerin hepsi zayıftır. Her şeyden önce bu hadisler, Kur'an'ın mantığına aykırıdır. Fakirliği savunmak zina ve faizden daha büyük günahtır. Zengin sahabîlerin İslâm'a pek çok yararları olmuştur. Bu tür hadislerin söylenme maksadı iyi araştırılmalıdır.

Hadisler, Kur'an'ın ölçüsüne vurulur, ona göre değerlendirilir. Sünnet Kur'an'ı neshedemez. Bir yığın zayıf hadis İslâm kültür ufuklarını kara bulutlarla doldurmuş, bir o kadar da sahîh hadisin manasına tahrif hakim olmuş veya karışmıştır.

Kuşkusuz dinî bir hüküm, diğerleri bir tarafa bırakılarak sadece bir hadisten çıkarılamaz. Önce hadisler bir araya toplanır, sonra toplanan bu hadisler Kur'an'ın gösterdiği mana ile karşılaştırılır; zira Kur'an bir çerçevedir. Hadisler onun çevresi içinde iş görür, bu sınırı taşamaz. Sünnetin

⁸⁰ en-Nisâ, 4; 65.

⁸¹ Gazâlî, *Nebevî Sünnet*, s. 172-173.

⁸² A.g.e., s. 183, 185.

Kur'ân aleyhine hüküm verdiğini veya onun hükümlerini neshettiğini iddia eden kimse aldanmıştır.⁸³

a. Kadın Hakları

Ehl-i hadis, kadının diyetini erkeğin diyetinin yarısı kabul ederken, fakihler eşit kabul ederler. Nitekim Hanefî fıkhı de kan ve diyetler konusunda insanlar arasında eşitliği esas kabul etmiştir.

Dul ve bakirenin evliliğinde izin ve yetki konusu da yanlış anlaşılmıştır. Şâfi ve Hanbelîler kızın gönlü olmadan evlendirilebileceğini savunmuşlar, Hanefîler ise kadına kendi seçimiyle evlenme hakkı vermişlerdir. Birinci görüş kadının şahsiyetini küçük düşüren bir anlayışın yansımasıdır.⁸⁴

Avrupa'da kadınlar eşleriyle kendi başlarına karar vererek evlenirler. Bu hususta hiç taviz vermezler. İmam Mâlik ile Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini göz önünde bulundurarak, Avrupalıların bu görüşleri taklit etmelerini kendilerine zorunlu kılmak durumunda olamayız.⁸⁵

Diğer taraftan kadınların peçe takmaları bugün için mahzurludur. İyi bir görüntü olmamaktadır. Sonra böyle bir emir de yoktur. Hac ve namazda yüzler zaten açıktır. Üstelik hac sırasında açmak vaciptir. Kaldı ki, bazı hadislerden sahabe hanımlarının yüzlerinin açık olduğunu anlıyoruz. Nitekim, Buhârî hadisinde bayram namazında erkek ve kadınlar namazgâhta toplanırlar ve Resûlullah (a.s.) kadınlara hitaben şöyle buyurur: "*Ey kadınlar! infak ediniz; zira çoğunuz cehennem odunudur.*" Bunun üzerine kadınlar arasından al yanaklı bir kadın oturduğu yerden şöyle- der: "*Bizler niçin cehennem odunu olacaktınız ?*" Hz. Peygamber de cevaben şöyle der : "*Çünkü sizler çok şikâyet eder ve nankörce davranırsınız !*" Bu hadiste ravi kadının al yanaklı olduğunu nasıl anladı? Bu ancak kadının yüzünün açık olmasıyla anlaşılabilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, "**Mü'min kadınlara söyle: ...Baş örtülerini yakalarının üzerine örtünler**"⁸⁶ denilmektedir. Eğer yüzü örtmek gerekiyorsa "**Başlarınızı yüzlerinizle beraber örtün**" denilmesi gerekmez

⁸³ A.g.e., s. 191.

⁸⁴ A.g.e., s. 58.

⁸⁵ A.g.e., s. 80.

⁸⁶ en-Nûr, 24; 31.

miydi? Cahiliyye devrinde ve İslâm döneminde bazı kadınların gözlerini peçe ile örttükları bilinen bir gerçek ise de, bu sadece âdettendir. İbadet ise ancak nass ile sabit olur.⁸⁷

Kadınların kocalarından ziyaret vs. için izin almaları konusu da istismar edilmiş ve kadına baskı aracı olarak kullanılmıştır. Bu konudaki uygulamalar İslâmî değildir. Biz İslâm'ı sadece ürperti veren bir surette takdim ettik. Meşhur davetçilerden biri bir hutbesinde, 'Kadın evinden, bir evlenirken, bir de kabre giderken çıkar' der sonra da bir hadis zikreder. Şöyle ki;

Bir kadının babası hastadır. Babasını ziyaret etmek için kadın kocasından izin ister ve fakat kocası izin vermez. Babası öldüğünde cenazesinde bulunmak için kadın tekrar kocasından izin ister, kocası yine izin vermez...

Hatip diyor ki; kadın hadiseyi Resûlullah'a anlatınca efendimiz şöyle dedi: "Allah kocana itaat etmen sebebiyle babanı bağışladı!.."

Dinimiz böyle mi takdim edilir? Kadın Allah'ın emrettiği silâ-ı rahim'i terketsin diye hapsedilir mi? Bu, "Evlerinizde vakarınızla oturun, ilk cahiliyye devri kadınlarının açılıp saçılarak, zinetlerini göstererek yürüyüşü gibi yürümeyin..."⁸⁸ âyetini bir adamın ahmakça yorumlamasından başka bir şey değildir!⁸⁹

Asr-ı saadet'te kadınlar bugün olduğundan çok daha fazla hakka sahiplerdi. Hicret farz kılındığında kadınlar da hicret ettiler. Senelerce peygamberin mescidinde namazlarını kıldılar. Cephede savaştılar. Fakat son asırlarda kadının konumu kötüleşti. Kendisine cehalet ve toplumdan dışlanma zorunlu görüldü. Mirasını alamadı. Evliliği konusunda çok nadir görüşü soruldu. İslâm adına horlandılar. İşin ilginç tarafı da ümmetin içinde bulunduğu bu kargaşanın sebebi olarak İslâm gösterildi. Asıl dehşet verici olan ise, İslâm'ı müdafaa eden ve onun adına konuşan kimselerin, tevarüs eden bu keşmekeşi savunmaya kalkışmalarıdır.⁹⁰

⁸⁷ A.g.e., s. 65.

⁸⁸ el-Ahzâb, 33; 33.

⁸⁹ A.g.e., s. 69-70.

⁹⁰ A.g.e., s. 72-73.

Hız. Ömer (r.a.) Medine çarşısının hisbe/zabıta görevini Şifâ isimli kadına verdiğinde, onun bu yetkileri çarşıdaki erkekleri de kadınları da kapsamaktaydı. O kadın helale helal, harama da haram diyerek adaleti ikame eder, anlaşmazlıkları engellerdi.

İbn Hazm, devlet başkanlığı dışında kadının her türlü görevi üstlenebileceğini, bunda mahzur görmediğini söylemiştir. İbn Hazm'ın bu sözünün "İşlerini kadınlara bırakan milletler mahvolur"⁹¹ hadisiyle çeliştiğini söyleyenler çıkabilir. Hadis sened ve metin açısından sahihtir, fakat hadisin mânâsı nedir?⁹²

İran halkı, devleti hiçbir şeyden anlamayan genç bir kadına bıraktılar. Bu ise devletin çökmekte olduğunu bir işaretiydi. Bu durum dirayetli bir komutanın iş başına gelmesine kadar devam etti. Hız. Peygamberin bu konudaki sözü bu mânâda çok doğru ve açıklayıcıdır. Yoksa burada kadınları küçümsemek söz konusu değildir. Nitekim, Kur'ân-ı Kerîm'de Neml suresinde Sebe melikesi Belkıs'ın saltanatından bahsedilmektedir.⁹³

İngiltere, Kraliçe Viktoria zamanında altın çağını yaşamıştı. Yine orada bir kadın yıllarca başkanlık yaptı. Bu kadınları seçenlerin ne kayıpları var? Hindistan'da İndira Gandi tarafından müslümanlara öldürücü darbeler vuruldu. İslâmî oluşum iki parçaya bölündü.

Golda Meir'in idareciliği sırasında Arapların başına gelen musibetler unutulacak cinsten değildir! Onları alt etmek için yeni bir nesle muhtacı! Bu ise kadın erkek meselesi değil, ahlak ve karakter meselesidir. Burada erkeğin veya kadının bir fonksiyonu yoktur. Dindar bir kadın, sakallı da olsa nankör bir erkekten daha hayırlıdır.⁹⁴

Kadının şahitliği konusun da âyet ve hadislerden uzaklaşarak kadına kısıtlamalar getirilmiştir. Bu konuda Kur'ân'ın hükümleri önemlidir, şâhısların değil.

Köpeğin, merkebin ve kadının, namaz kılanın önünde geçmesiyle namazın bozulacağına dair rivâyeti⁹⁵ Hanbelîler ve Zâhirîler dışında üç

⁹¹ Buhârî, *Megâzî* 82.

⁹² Gazâlî, *Nebevî Sünnet*, s. 75-76.

⁹³ Bk. en-Neml, 27; 22-44.

⁹⁴ Gazâlî, *Nebevî Sünnet*, s. 79-80.

⁹⁵ Hız. Aişe'nin sözkonusu rivayete itirazı ile ilgili bk. Buhârî, *Salat* 105-107.

mezhep kabul etmemiştir. Bu konuda Zâhirîlerin garip bir anlayışı vardır. Onlara göre namaz kılan insanın önünde yatan kadın namaza bozmazken, önünden geçen kadın namazı bozar.⁹⁶

Birtakım dindar geçinenler var ki, bunlar da dinin önünde oldukça büyük engeller oluşturuyorlar. Bunlar, kadının bu gibi görevlerine göre yaratılmadığını, kadının görevinin, şu ya da bu hizmet değil, sadece çocuk dünyaya getirmek ve yatak için yaratılmış bulduklarını savunuyorlar!.. Buna karşılık isterdim ki, çağdaş İslâm dünyasındaki başkentlere ait mescitlerde hanım vaizeler bulunsun. Hepsi de Allah'a bağlı, günah ve haramlardan sakınan, güzel bilgi ve bulgularla çevrelerini etkileyen hanımefendiler... Doğrusu bu anlamda hanım eğitimcilerle oldukça ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü bugün karşı karşıya bulunduğumuz fitne durumundaki uygarlığın tehlikeleri ancak bu sayede önlenebilir.⁹⁷

Kadınlar konusundaki taassup birtakım metruk ve zayıf hadislerden kaynaklanmaktadır. İbn Hazm bu rivayetleri inkar etmiştir. Din sahasına zayıf hadislerle giren kişinin durumu, pazara sahte parayla çıkan kimse-nin durumu gibidir. Polis onu eli kelepçeli götürdüğünde sadece kendini ayıplaması gerekir. İslâm'ın ince ruhunu yalnız fıkıh âlimleri kavrayabilir. Fikirler istilaya maruzken, ikinci derecedeki meselelere gösterilen ilginin mantığı nedir?

Kadına dokunmak aptesti bozar mı bozmaz mı? gibi meselelere bazı gençlerin aşırı ilgisi doğrusu kalbimi sızlatmaktadır. Sanki bu mesele "seçimler serbest mi, hileli mi yapıldı?" meselelerinden çok daha gerekli ve çok daha önemli.

Cezayir'de görmüştüm. Biri ayağa kalkmış avazı çıktığı kadar bağı-rıyordu. "İslam'da kadın er kişiler doğurmak için yaratılmıştır ve bundan başka bir işi yoktur" diyordu. İslâm adına konuşan bu miskin, yalan söz-den başka bir şey bilmiyordu. Güya kadın, hiçbir erkeği görmezmiş, hiç-bir erkek de kadını görmezmiş...

b. Güzel Sanatlar ve Musikî

⁹⁶ Gazâlî, *Kur'an'ı Anlamada Yöntem*, s. 128.

⁹⁷ Gazâlî, *Düşünce Mirasımız*, s. 261.

Şarkı hakkındaki yasaklara gelince, bunları ayırmak gerekir. Hamâ-sî duygular içeren, şecaati artıran, kahramanlık anlatan şarkılar İslâm'da yasak değildir. Süflî duyguları ön plana çıkaran ve meclislerinde fısıki fücür işlenen şarkılar yasaklanmıştır. Gerçekten de yalvararak şarkı söyleyen bir şarkıcının sesi, Allah'ın affına olan ümitleri harekete geçirdiği gibi, eski günahlara olan pişmanlıkları da harekete geçirir. Tüm bunlar Allah Teâlâ'nın istemiş olduğu kulluğun şekillerinden/renklerindenidir.

Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111) bile şiiri güzel ve çirkin diye ikiye, musikîyi de yedi kısma ayırır. Bunlar arasında mübah, müstehab ve vâcib olanları bulunduğu gibi mekruh ve haram olanları da bulunmaktadır.⁹⁸ Anlamıyorum, bazıları müziğin haram olduğunu nereden çıkarıyorlar, müzik dinlemeyi nasıl kötülüyorlar?

Hatırlıyorum Mekke-i Mükerreme'de müderris iken bir gün odam da oturmuş, yorgunluğumu gidermeye çalışıyordum. Kendi kendime sıkıntımı bir şeyle teselli edeyim dedim ve radyoyu açtım. Radyoda sevdiğim bir şarkıcının çıkması beni sevindirdi. O sırada danışmanı olduğum bir öğrencim kapıyı çaldı ve içeri girdi. Şarkı dinlediğimi görünce, "Bilmiyor musun? şarkının her türlü haramdır" diyerek radyoyu kapamamı istedi. Ben de, "hayır bilmiyorum" dedim ve şöyle devam ettim: "İslâm sadece size mahsus bölgesel bir din değildir. Sizin dar çerçeveli bedevce bir anlayışımız var! Bu dar düşüncenizi İslâm ile bir kefeye koyuyor ve bunlardan birinin ayrılmayacağını söylüyorsunuz. Bu gidişle İslâm kefesi sapacak ve insanlar onu bırakacak! Bu ise, Allah Teâlâ'nın mesaj ve hidayetini yapılmış büyük bir zulümdür."

Resme gelince, Edebe aykırı olmadıkça ve insan tabiatını günaha teşvik etmedikçe resimler haram değildir. Heykellere gelince, bu konuda varit olan nasslar onların haram olduğunu göstermektedir. Ancak çocuk oyuncakları ve kız çocukları için çeşitli şekillerde yapılan oyuncaklar müstesna; zira hiç kimse bunlara tazimde bulunmayı ve ibadet etmeyi düşünmez.

İster heykel olsun, ister kâğıt üzerine yapılan resimler olsun tasvirin her türlü haram sayan, fetvâ adamlarının bulunduğu biliyorum.

⁹⁸ A.g.e., s. 118-119.

Nassları ifade ettikleri anlamların dışındaki manâlara göndermenin dünya ve ahireti birlikte zâyi etmesinden korkuyorum...⁹⁹

c. Yeme-İçme ve Giyim-Kuşam

Hintli bir âlimin *İslâm'da Yemek Âdâbı* adlı eserini okumuştum. Adamın adetler ile ibadetleri karıştırdığını, Arap adetleri adına Batı adetlerine savaş açtığını gördüm. Bu savaşın İslâm ile hiçbir alakası yok.

Yemekten önce besmele çekmek gerçekten bir görevdir. Resûlullah'ın (a.s.) şu sözü de bunu doğrulamaktadır: "*Besmele çek! Sağ elinle ye ve önünden ye!*"¹⁰⁰

Yemek âdabı konusunda çeşitli hadisler varit olmuştur. Bunlardan bir kısmı sahih, bir kısmı uydurma ve bir kısmı da Arapların âdetlerindedir.¹⁰¹ Nitekim masada yemek yememek, elle yemek, kaşık kullanmamak hususlarında herhangi bir emir ve yasak yoktur. Bugün özellikle Arapların uygulaması, Avrupalılar karşısında utanç verici bir durumdur. Onlar kaplarda yemek bırakmazken, Araplar israf içerisindeyler.¹⁰²

Diğer yandan İslâm'ın özel bir kıyafeti de yoktur. Sarık konusundaki hadislerin hiçbir değeri yoktur. Faziletine dair hadisler sahih değildir. Sarık Araplara ait bir giysidir. Sıcak iklimlerde başın örtülmesi zaruridir. Bol ve beyaz elbiseler tercih edilir. Soğuk iklimlerde ise, bedeni sıcak tutacak daha dar ve koyu renkli elbiselerin giyilmesi zorunludur. Müslüman israftan ve gösteriştan uzak kalmak şartıyla istediği elbiseyi giyebilir.¹⁰³ Diğer ülkelerde Arapların elbisesi israf, rezalet ve delice şehvet peşinde koşmanın bir simgesi olmuştur. Bu mu İslam a hizmet edecek ve onun davetini yayacak olan şey?..¹⁰⁴

d. Mesken ve Çevre

Bina yapmayı kötü saymak caiz değildir. Aksine bu bir farzdır. İbadet gökdelende de olur. Ama neredeyse bina yapmayı günah sayacak

⁹⁹ Gazâlî, *Nebevî Sünnet*, s. 135.

¹⁰⁰ Buhârî, *Et'ime* 2.

¹⁰¹ Gazâlî, a.g.e., s. 139-140.

¹⁰² A.g.e., s. 140.

¹⁰³ A.g.e., s. 143.

¹⁰⁴ A.g.e., s. 144.

hadisler okudum. Bu konuda *Küttüb-i Sitt'e*'de hadisler olduğunu biliyorum. O gün için bina yapmaktan çok daha mühim işler vardı. Bu yüzden böyle bir hadis varit olmuştur.

Müslüman beldelerinin güzel tertipli ve düzenli olması bu gün için çok daha lüzumludur. Avrupalılar temizliği Müslümanlardan öğrenmişlerdir ama bu gün Müslümanlar temizliği maalesef unutmuşlardır. Hiç şüphe yok ki, medeniyetlerinin parlak günlerinde Müslümanlar, beden ve elbise temizliği bakımından yeryüzünün en temiz insanları idiler. Temizlikte suyu kullanmış olmaları onları daha da yüceltmıştır.¹⁰⁵

e. Şeytan ve Cin Çarpmasının Hakikati

Cin çarpmasından sanılan hastalıkların pek çoğu sinir bozukluklarından kaynaklanmaktadır. Gizli mikroplar cinler aleminden midir? Menâr kitabının müellifi veba hakkındaki hadisi delil getirerek bu ihtimali gözden uzak tutmamıştır. Onun bu yaklaşımı doğru olabilir. Çünkü kötü cinler mikroplar alemini görebilir ve mikroplar aleminin içerisinde hastalık taşıyan mikroplarla insanlara zarar verebilirler. Müminlerin "eûzü besmele" ile cinlerden korunma isteği de buna delil olabilir. Cifir hesapları ile uğraşmamak gerekir.¹⁰⁶

Bu asırda mikroskop vasıtasıyla tespit edilip, mikrop olarak isimlendirilen canlı ve görünmez varlıkların cinlerden bir çeşit oldukları doğrudur. Bu mikropların bir çok hastalığın sebebi oldukları tespit edilmiştir. Biz vebanın cin çarpmasından ileri geldiğine ilişkin hadisin tevilinde mikropların cin çeşidinden olduğunu söylemiştik. Biz müslümanlar olarak bazı âhad rivayetleri doğrulamak için bilimin tespit ettiği, doktorların karar kıldığı veya delil olmayan bir şeyi kendisine izafe etme konusunda tartışmaya ihtiyaç duymayız.¹⁰⁷

Bize göre Allah'ın salih kulları üzerinde şeytanın gerçekte bir etkisi yoktur. Salih kulların en hayırlısı resûller ve nebîlerdir. Hz. Meryem ile Hz. İsa'ya şeytanın dokunmadığı, Resûlullah'ın şeytanın müslüman olduğu ve Resûlullah'ın kalbinin yarıp içine şeytanın payının atıldığı şeklindeki hadislere gelince, tüm bunlar zannî haberlerdir, âhad rivayet-

¹⁰⁵ A.g.e., s. 150.

¹⁰⁶ A.g.e., s. 163.

¹⁰⁷ A.g.e., s. 158-159.

lerdir. Hadisin konusu gayb alemleri ile ilgilidir. Gayba iman da Akaid konusudur. Akaid'de zan ile amel edilmez. "**Zan, hakikat bakımından hiçbir şey ifade etmez.**"¹⁰⁸ O halde biz akidemizde bu hadisin ihtiva ettiği manaya iman etmekle mükellef değiliz.¹⁰⁹

f. Fitnelere Dair Hadisler

Fitneler ile kıyamet alametleri hakkında bir çok hadis okudum. Okumamı, gaybın derinliklerini kavrayamadığım meçhuller içerisinde bocalayarak bitirdim. Meselâ, Deccal hakkında pek çok rivâyet var. Birinde şöyle deniyor: "*Deccal'in iki gözü arasında kafir yazılıdır! Bu yazıyı ancak müslümanlar okuyabilecektir.*"¹¹⁰

Bana öyle geliyor ki Deccal Yahudilerin ileri gelenlerinden belki de büyük tabiat bilginlerinden biri olacak. O, Yahudi'nin kaypaklığını, Allah yolundan engellenmesini ve Allah düşmanlarını temsil eder.¹¹¹ Diğer taraftan Kıyamet hadisleriyle ilgili bir çok hadis de illetlidir.¹¹²

g. Kader ve Cebir

Kader meselesi de yanlış anlaşılmıştır. Bu noktada Müslim'in *Sahih*'inde rivâyet ettiği şu hadisten sakındırmak görevimizdir. Hadis şöyledir: "*Kendisinden başka ilah bulunmayan Allah a yemin ederim ki sizden birisi cennetliklerin amelini işler, öyle ki cennet ile arasında bir kol boyu mesafe kalır, birden alın yazısı onun önüne geçer de, o da tutar cehennemliklerin amelini işler ve böylece cehenneme girer. Yine sizden birisi cehennemliklerin amelini işler...*"¹¹³ Zikredilen bu hadiste de ilk

¹⁰⁸ en-Necm, 53; 28.

¹⁰⁹ A.g.e., s. 160.

¹¹⁰ Müslim, *Fiten* 102-105.

¹¹¹ Gazâlî, *Nebevî Sünnet*, s. 200.

¹¹² A.g.e., s. 204.

¹¹³ Müslim, Kader 1. Söz konusu hadis sadece Müslim'in *Sahih*'inde değil aynı zamanda Buhârî, Tirmizî ve İbn Mâce gibi *Kütüb-i Sitt*'ye dahil diğer eserlerde de yer almaktadır (Bk. Buhârî, *bed'ül-Halk* 6; *Enbiyâ* 1; *Kader* 1; Tirmizî, *Kader* 4; İbn Mâce, *Mukaddime* 10). Ancak hadisin vürud sebebi incelendiğinde Gazâlî'nin hadisi yanlış anladığı görülmektedir. Zira bu sözler önce bir savaşta başka bir amaç için kahramanlık gösteren daha sonra da yaralanınca intihar eden Kuzmân ez-Zufurî için söylenmiştir. (bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahihî'l-Buhârî*, I-XIII, Kahire 1986, VII, 539-540). Ayrıca Buhârî'de yer alan konuyla ilgili bir başka rivayette de Hz. Peygamber, "*Sizden biriniz insanlar nazarında cennet ehli kimselerin amelini*

bakışta cebre inanç vardır ki bu kabul edilmez. Kitap ve sünnete aykırıdır.

Tirmizî'nin Hz. Ömer'den naklettiği bir rivâyet okudum "Ademoğullarının sırtlarından zürriyetlerini çıkarmış ... İlk çıkanlara bunları cennet için yarattım ..." ¹¹⁴ şeklindeki bu hadis nerdeyse Cebriyye'nin bir nassı durumundadır. Fakat buna rağmen hadis kitaplarına girmiştir. ¹¹⁵

Akıl ve nakil ile sabit olan dinin gerçeklerine, senedi zayıf veya metni illetli hadisler yön veremez. ¹¹⁶ Kader konusundaki hadislerin ciddi bir tetkike ihtiyacı vardır. Bu hadislerin iyice öğrenilmesiyle müslümanların eskiden ve son zamanlarda kendilerine musallat olan bireysel ve toplumsal hezimetlerden uzaklaşabileceklerini ümit ediyoruz. ¹¹⁷

SONUÇ

Gazâlî, hadislerin sıhhatini sorgulayan ve eleştiren bir düşünceye sahiptir. Onun hadis ve sünnete bakışının genel anlamda Kur'ân eksenli olduğunu söyleyebiliriz. O Kur'ân ile birlikte akıl ve bilimi de esas almakta, özellikle çok kesin olmayan rivayetleri akıl ve bilim süzgecinden geçirdikten sonra onaylamakta veya reddetmektedir. Bilimle çatışan veya çelişen mütevatir olmayan rivayetleri, kabul edemeyeceğini, kendisinin aklın ve bilimin yanında olduğunu her vesileyle vurgulamaktadır. Gazâlî, sünnetin birincil değil Kur'ân'dan sonra ikincil bir kaynak olduğunu, Kur'ân'ın sünnetle asla nesh edilemeyeceğini belirtmektedir.

Tüm hadis kaynaklarının hemen tamamını eleştiren Gazâlî, yeri geldiğinde Buhârî ve Müslim'i eleştirmekten de geri durmamıştır. Yine hadis şarihlerinden özellikle İbn Hacer el-Askalânî'nin bazı konulardaki yorumlarını ve anlayışını asla kabul etmediğini sert bir üslupla dile getirmekte ve İbn Hacer'i suçlamaktadır. Bunun yanısıra Ahmed b.

işler" (Buhârî, Cihâd ve's-Siyer 77). Yani riya yapar, halbuki niyeti başkadır. Dolayısıyla cennete değil de cehenneme girer demiş olmaktadır. Bu taktirde hadiste kadcerciliğe sevk edecek bir anlayış bulunmamaktadır. Gazâlî'nin bu hadisi eleştirmesi, kanaatimizce hadisin vürud sebebini gözden kaçırmış olmasından kaynaklanmaktadır.

¹¹⁴ Tirmizî, *Tefsir* 8.

¹¹⁵ Gazâlî, *Nebevî Sünnet*, s. 231.

¹¹⁶ A.g.e., s. 238.

¹¹⁷ A.g.e., s. 246.

Hanbel'e ve onun Müsned'ine de güvenmediğini çeşitli örneklerle ortaya koymaktadır. Gazâlî'ye göre bütün bu eserlerdeki hadisler, öncelikle Kur'ân, akıl ve bilim süzgecinden geçirildikten sonra alınmalı ve delil olarak kullanılmalıdır.

Gazâlî'ye göre müslümanların hadis ve sünnetle ilgili çıkmazlarından biri de anlama problemi. Ona göre bugün ümmetin dizginlerini elinde tutmak isteyen çocuksu bir İslâmî düşünce bulunmaktadır. Akıl sahibi müslümanlar bunların yaptıkları karşısında mahzun mahzun başlarını önelere eğip susuyorlar. İşin korkunç tarafı bu düşünce, bünyesinde sakallı boylu boslu kişileri toplayan çocuksu bir akla sahip bir düşüncedir. Manalarını anlayamadıkları bazı hadisleri buluyor, sonra da İslâm'a tiksinti ve korku uyandıran bir şekil veriyorlar. Ancak ne var ki, bazılarına dipnotlarda temas ettiğimiz gibi, Gazâlî'nin de bazen aceleci davranması sebebiyle bir kısım hadisleri yanlış anladığını ve söz konusu hadislerle ilgili iddialarında çok da tutarlı olmadığını burada hatırlatmak durumundayız.

Gazâlî, hadislerin sıhhati hakkında verilen hükümleri eleştirmekle birlikte, esasen genel anlamda sünnetin reddedilemeyeceğini, sünnetin ortadan kalkması halinde onun yerini "bid'at"lerin dolduracağını belirtmektedir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın Elçisine itaat ve onun örnek alınması ve hükümlerine razı olunmasıyla ilgili bir çok âyetin yer aldığını hatırlatan Gazâlî, Hz. Peygamberin sahih hadisleri ve sünneti sayesinde keyfi yorumların önüne geçilmiş olduğunu da vurgulamaktadır.

Gazâlî, sahih hadis kitaplarında yer alan bazı hadisleri tenkit etmiş olmasının, kibirle ya da büyük âlimlerin kıymetini inkar etmekle bir alakasının olmadığını, bütün bunları Allah için, O'nun elçisi ve din adına yaptığını ifade etmektedir.